

2.4. РОЛЬ УЧЕННЯ ПРО ІСТОРІЮ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ ЗАСНОВНИКА РУХУ «ГОЛДОТ ААРОН»

У суспільній думці будь-якої цивілізації поширеним явищем є обґрунтування політичних концепцій за допомогою вчень про історичне минуле. Пояснення наявної ідеології подіями минулого є одночасно і вдалим пропагандистським ходом, і у разі консервативно налаштованої спільноти об'єктивною необхідністю. Останнє повною мірою відповідає умовам політичних процесів у традиційній єврейській спільноті. Такі явища чітко спостерігаються там принаймні протягом двох останніх тисячоліть. Але у наші дні в зазначеній спільноті досить поширеною є думка про винятковість сучасної доби і її відмінності від усього попереднього. Це відбувається внаслідок двох причин: 1. прискорені зміни в усіх царинах життя пов'язані насамперед з науково-технічним прогресом та небаченими раніше суспільно-політичними вибухами; 2. наближення часу месіанської ери відповідно до розрахунку юдейських богословів. Унаслідок впливу цих чинників частина ортодоксальних лідерів вважає, що сьогодення треба розглядати виключно з позицій його специфіки, не занурюючись у контексти попередньої історії. Саме таких поглядів дотримуються сучасні керівники найбільш численної хасидської спільноти ХаБад [1]. З іншого боку, чимало впливових очільників ортодоксальної юдейської громади розробляють концепції щільного зв'язку історичних подій минулого з політичними процесами сьогодення. Одним з найбільш яскравих явищ згаданого напрямку є вчення засновника хасидського руху «Голдот Аарон» р. Аарона Рота. Варто відзначити, що доробок цього мислителя поки що мало досліджений ученими. Тема його поглядів щодо впливу історії на теперішню політичну ситуацію взагалі відсутня у науковому дискурсі. При цьому концепції згаданого автора не є виключно теоретичними напрацюваннями. Вони перетворилися на дієву ідеологію руху, що налічує тисячі послідовників. Виникнення цього руху, як і початок життя його засновника, що

мало місце на теренах України, в Закарпатті, відповідно до його доктрини, є складовою історії політичної думки України. Такий стан справ визначає актуальність пропонованого дослідження.

Рух «Толдот Аарон» є значною мірою відгалуженням спільноти сатмарських хасидів, формування якого починається на початку 20-х років ХХ ст. Його засновник, раббі Арон Рот, народився в 1894 році в місті Унгвар (Ужгород), який тоді належав Угорщині. В молодості належав до громади хасидів Сатмарського реббе. Окрім цього, він був також послідовником провідних цадиків Галичини: р. Ісаака Дов Бера Рокеаха із Белза та Цві Єлімелеха Шапіро із Блажова, які втекли до Угорщини під час Першої світової війни. Після повернення згаданих духовних лідерів на батьківщину р. Аарон і далі регулярно відвідував їх [2]. З 1920 р. він проживав у містечку Сату Марє, що було столицею руху, до якого він належав. Там навколо нього почало формуватися товариство прибічників, що на практиці означало виникнення нової автономної спільноти в межах старого хасидського руху. Такий стан справ спричиняв складності у стосунках двох груп віруючих [3]. У 1936 р. разом зі своїми послідовниками реббе переїхав до міста Берегово, де створив власний хасидський двір*. У 1942 р. відбув до святої землі, завдяки чому врятувався від Голокосту, який розпочався в Угорщині значно пізніше, ніж в інших країнах Європи. В Єрусалимі р. Аарон був широко відомим як вірний бездоганного образу життя та справжній містик. Проте на момент смерті реббе коло його послідовників було порівно незначним – близько 150 людей. Менша частина його прибічників визнала цадиком сина р. Аарона р. Авраама Хаїма Рота. Більшість пішла за його зятем р. Авраамом Ісааком Каганом. Саме це угруповання взяло ім'я «Толдот Аарон» (Покоління Аарона). Під орудою р. Авраама та його сина р. Давида чисельність громади поступово зростала. На сьогодні вона налічує 1800 родин, які проживають переважно в Єрусалимі,

* Хасидським двором називається самостійна спільнота віруючих, на чолі якої стоїть власник цадик.

Лондоні та Нью-Йорку [4]. Вважаючи, що кожна з цих родин зазвичай налічує 7–10 дітей, загальна кількість послідовників руху має становити не менше 15000 людей.

Громада «Толдот Аарон» належить до кола спільнот, життя яких є досить жорстко регламентоване. Існують чіткі, беззастережні правила щодо того, як людина має одягатися, що вона має їсти, як поводитися протягом дня, на що сподіватися, що підтримувати, а що заперечувати. Ці норми і приписи обґрунтовані творами р. Аарона Рота. Фактично в громадах хасидів вказаного напрямку вони визнаються сакральними текстами вищого рівня авторитетності. Це звичайно стосується не лише царини ритуальних приписів, але також і будь-яких напрямів громадської активності та суспільно-політичних переконань. Відповідно, цінність для дослідників творів р. Аарона не обмежується тим, що вони являють собою теоретичний доробок непересічного мислителя. Вони, окрім цього, є уставними документами, що визначають діяльність численної громади.

Як уже зазначалося раніше, суспільно-політична думка засновника руху «Толдот Аарон» тісно пов'язана з його концепцією історії єврейського народу. Одне безпосередньо витікає з іншого. При цьому р. Рот широко опирається на твори фундаторів хасидизму. Тому аналіз його поглядів вимагає детального розгляду концепцій, що панують у творах попередників, мало досліджених ученими.

1. Історіософські доктрини засновників хасидизму та їхній політичний контекст

Написання хасидами творів, схожих за формою і змістом на історичні монографії європейського зразка, бере початок у другій половині XIX ст. До кінця позаминулого століття подібні твори писалися виключно послідовниками напрямку ХаБаД – Любавич [5]. Лише в XX сторіччі жанр історіописання набуває широкого поширення в хасидських колах. За раннього хасидизму, який нас цікавить, хасидські тексти стилістично і тематично усе ще наслідували взірці класичної єврейської релігійної літератури минулих часів. Тому історичну проблематику проповідей засновників хасидизму слід розглядати в контексті її викладу

авторитетними вчителями віри іудаїзму пізньої античності і середньовіччя. При цьому слід зазначити, що як засновники хасидизму, так і авторитетні рабини попередніх часів широко використовували історіософські доктрини для обґрунтування системи влади, яка склалася в єврейському суспільстві. Тобто, по суті, ці доктрини служили матеріалом для розробки політичної ідеології.

Такий стан речей вимагає від нас зробити короткий огляд історичних концепцій раббинської писемності. Звертаючись до цієї теми, слід пам'ятати, що обґрунтування вищезазначених концепцій коштувало дослідникам чималої праці. Досить довго прийнято було вважати, що із закінченням біблійного періоду історична проблематика зникає з єврейського дискурсу. Проблема полягає в тому, що в цьому корпусі текстів опису та аналізу подій минулого приділяється небагато уваги. Міркування на історичні теми містяться в ньому головним чином у вигляді коротких відступів і зауважень у численних працях, присвячених проблемам законодавства, богослов'я або етики. Проаналізувавши такого роду фрагменти, всесвітньо відомий дослідник творчості мудреців Талмуда проф. Е. Урбах дійшов висновку, що авторам талмудичного корпусу текстів було притаманне історичне мислення, а концепції, які вони запропонували, варті уваги дослідників [6].

Відповідно до думки Б. Дінура, автори класичних раббинських текстів писали також твори історичного характеру, які, на жаль, були втрачені. Збережені висловлювання і відступи дозволяють здійснити часткову реконструкцію історичних поглядів творців іудейського віровчення [7]. І. Гафні вбачає в деяких уривках Талмуда і мідрашей спробу опису і осмислення історичних подій, хоча при цьому наголошує, що мудреці були далекі від об'єктивності, а в їхніх творах спостерігається «підпорядкування історії меті ідеалізації єврейського життя» [8]. Я. Ньюзнері і О. Гудблатт вважають, що вивчення інтерпретації історичних фактів у творах мудреців може істотно доповнити наші уявлення щодо змісту і суті їх учення [9]. Дослідження І. Тішбі і М. Іделя [10; 11] обґрунтовують існування історіософських концепцій в єврейських містичних творах, куди більш далеких від

справ світу долішнього, ніж Талмуд і мідраші. Незрівнянно менше пощастило з науковим аналізом історичним концепціям, що містяться в збірках хасидських проповідей. Цієї теми торкнувся лише М. Бубер у своєму знаменитому зіставленні вчення хасидизму і дзен-буддизму. Він зазначив, що в хасидських текстах нероздільні містика й історія, індивідуальна духовна практика і роздуми про долю народу [12]. На жаль, Бубер не присвятив аналізу історичної складової навчання хасидів спеціального дослідження. Тоді як тема ця є не менш важливою і цікавою, ніж дослідження історичних поглядів авторів класичних єврейських текстів попередніх часів.

У творах часів Талмуда та у екзотеричній середньовічній раббинській літературі, що побудована на ґрунті цих творів, домінує лінійна історична концепція, подібна до біблійної. Відповідно до неї початковий божественний задум загального благополуччя був порушений гріховними діями людини. В спокутування їх доведеться людям протягом багатьох поколінь терпіти негаразди і тяжко працювати заради відновлення втраченого світопорядку. В кінці часів ідеальний правитель – цар-месія з'явиться людству, і мета світової історії благополучно реалізується. Довгочасність історії і характер подій, що її наповнюють, визначаються головним чином тим, якою мірою діяння і помисли людини є богоугодними. При цьому в раббинських текстах велика увага приділяється міркуванням про відповідальність віруючого за благоустрій світу долішнього і підтримці його існування, як необхідна умова майбутнього тріумфу вищого задуму. Так, згідно із думкою мудреців, передбачення Богом добрих справ пророка Мойсея спонукало Його створити світ [13].

Відповідно до оповіді, наведеній у мідраші Псікта де Раббі Кагана, після створення світу 7 великих грішників, що жили по одному в кожному наступному поколінні, вигнали Шехіну (божественне начало світу) із Землі на 7-ме небо. Потому протягом такого самого часу 7 великих єврейських праведників повернули її назад на Землю [14].

На думку одного з найавторитетніших учителів Закону Божого р. Еліезера Бен Гиркана, цар-месія прийде тільки тоді,

коли весь обраний народ покається і навернеться до Творця [15]. Висловлювання, подібні вищевказаним, численні в класичних раббинських текстах. Їхні автори, як видно з наведених нами прикладів, прагнули дати коротку, ясну оцінку причин, рушійних сил і результатів історичного процесу. Деталі й окремі подробиці, за рідкісними винятками, їх не цікавили. Головна увага приділялася ранньому періоду людської історії, коли встановлювалися правила гри, загальній оцінці поточної ситуації і прогнозам, що стосуються майбутнього перетворення людства. У сучасному їм стані речей іудейських віровчителів найбільше турбувало підпорядкування євреїв іновірцям і, як наслідок цього, неможливість відновлення зруйнованого римлянами єрусалимського храму. Відповідно до їхніх поглядів те, що сталося, пояснюється не досить самовідданим служінням обраного народу Господу. Провини позбавили євреїв тієї влади над світом, яка була у них за часів праведних царів Давида і Соломона. Панування перейшло до земних царств народів світу, які безсердечно гнобили нащадків Якова. Але хоча євреї і втратили владу над своєю долею в світі долішньому, Творець спостерігає за кожним їхнім кроком. Коли сума їхніх добрих справ сягне належного рівня або коли настане раніше визначений термін, Творець запанує на землі, а його улюблені діти повернуть собі колишню славу [16; 17].

Єврейські містики середньовіччя, на відміну від авторів екзотеричних раббинських текстів, у пошуках сенсу світової історії зверталися не до суєтних справ земних, а до глибинних таємниць світу горішнього. Починаючи з XIII ст. у творах кабалістів з'являється вчення про часи: періоди вселенської історії, кожним з яких керують *сфіроти*, атрибути Всевишнього, що конституують проявлене божество [18]. Долі народів і царств протягом багатьох століть цілком і повністю залежать від схильності тієї чи іншої сфери до всепрощення або, навпаки, до відплати за скоєне. Відповідно до одних висловлювань, Божа милість до людини знаходить свій вираз у посланні їй знань щодо таємниці зміни часів, яка зумовлена небом.

Згідно з іншими – тривалість періодів панування милосердя Господа в світі залежать від діянь самої людини [11, р. 162–170]. У

XVI ст. р. Ісаак Лурія і його послідовники створили вчення, відповідно до якого події людської історії визначаються конфігурацією ликів божества, що складається з багатьох сфірот. Конфігурація ця, в свою чергу, визначається боротьбою між силами добра і зла, що відбувається у вищому першоджерелі всього сущого, а також зусиллями подвижників, яким відомі таємні шляхи служіння Творцеві [10, р. 165–168; 19].

У містичних творах світова історія постає перед нами як якийсь привид, відблиск субстанціальних процесів, що приховані від очей людських. У той же час ці процеси самі можуть бути інтерпретовані як своєрідна історія руху вищих форм, історія метафізичного простору. Події світу земного не залишають кабалістів байдужими, але говорити про це прямо у них не прийнято. Проникливий читач сам має зрозуміти сенс усього, що відбувається з людьми, за допомогою відкритих йому божественних істин.

У повчаннях хасидів, особливо в ранній період їхньої історії, ідеї і стиль викладу обох вищеназваних груп класичних текстів іудаїзму досить тісно переплетені між собою. Питання про те, яким чином такий стан речей вплинув на хасидську історичну думку, буде предметом розгляду цієї статті. Через величезний обсяг матеріалу, який міг би бути використаний під час розгляду цієї теми, ми обмежимося аналізом історичних концепцій у повчаннях Менахема Нохума з Чорнобиля і Леві Іцхака з Бердичева. Обидва ці цадики належать до найбільш авторитетних учителів хасидизму, обидва були видатними лідерами руху послідовників Бешта за часів його зародження і становлення. Помітні розбіжності між ними в історичних судженнях визначають два протилежні полюси хасидських поглядів на питання, що нас цікавить. Аналіз цих полярних підходів нам здається продуктивним для розуміння проблеми в цілому.

Чорнобильський цадик Менахем Нохум у своїх міркуваннях історичного характеру надавав перевагу термінології і концепціям кабалістів. Його висловлювання щодо цієї теми поділяються на три тематичні групи, що є характерним для всієї рабинської літератури в цілому. Одна група присвячена періоду становлення,

яке визначило першопричини всього, що відбувається. Друга описує той стан речей, який існує багато століть і є характерним для сучасності. Третя містить вислови про діяння, що наближають світле майбутнє.

Характерним прикладом висловлювань першого роду є слова: «У момент дарування Тори весь Ізраїль удостоївся єднання з [Господом], що є шаблем злиття єднанням лицем до лица, що не знає применшення (ктанута). Про це сказано в Торі: "Обличчям до обличчя говорив Господь з усією громадою вашою" (Втор.5:2).

Але після того, як згрішили з ідолом, впали вони і повернулися на шабель применшення, і сталося через це поширення применшення на всі шаблі світобудови. І повернулося все до своїх колишніх якостей, і той досягнутий шабель, як щось постійне, не згадується більше до приходу спасителя цадика нашого» [20].

У цьому випадку поклоніння обраного народу золотому тельці проголошується тією критичною точкою, де відбувся поділ часів на минуле і сьогодення. У минулому завдяки зусиллям праотців і праведних вождів Ізраїлю громада правовірних все більш і більш наближалася до Творця, що обіцяло блага для всього сущого. У момент Синайського одкровення необхідна ступінь була нащадками Якова досягнута, і велика справа наближалася до завершення. Але внаслідок гріхопадіння зміни на гірше відбулися у всьому всесвіті.

Така історіософська концепція обґрунтовує революційну політичну доктрину. Діяння древніх готували велику революцію, що мала радикально змінити принципи існування людства. Якби обраний народ не збився зі шляху істинного, ця революція здійснилася б у належний момент.

Згаданий в уривку термін «ктанут» позначає у містиків передусім такий стан божества, за якого вищі джерела, що зберігають у собі мудрість і роздуми, відокремлюються від тих, які панують над почуттями і діями. Ктанутом називають також втрату людиною безпосереднього бачення божественного першоджерела, внаслідок чого він бачить світ у відриві від його Творця [21]. Поширення ктанута «на всі шаблі світобудови» означає початок нового, триваючого до цього дня періоду вселенської історії,

періоду, в який причетність творіння до Господа ні для кого не є самоочевидною.

«У мідраші йдеться, що сказав був Господь Ізраїлеві: «Ви приносите спокутування за мене. За те, що я зменшив місяць» [22]. Але воістину саме внаслідок цього Ізраїль знайшов право вибору. Бо дано їм у змішуванні добре і зле, і можуть вони таким чином обирати добре. В цьому і полягає спокутування Його (Бога). Він, Благословенний, наче говорить – "за те, що зменшився сам", бо без зменшення (міут) не було б зла в цьому світі, і всі служили б Господу, як у дні месії, цадика нашого. Однак необхідно, щоб в нинішні часи все перебувало в таємниці зменшення, аби виправлено було применшення (ктанут), і тоді наповниться вся земля знанням Господа» [20, р. 10].

Згідно з оповідями талмудичних часів, у момент створення Сонця і Місяця вони були рівновеликі, і зменшення місяця відбулося, аби уникнути спору про першість між ними. У кабалістичних текстах середньовіччя ця історія трактується як символічний опис тимчасового зменшення божественної присутності в творінні, а також падіння на нижчий щабель Шехіни, сфіри, яка втілює жіноче начало в божестві [23]*. Р. Менахем Нохум у наведеному нами висловлюванні звертається головним чином до етико-історичної складової цієї метафізичної проблеми. Зменшення зримих божественних проявів (міут), проблема, по суті своїй зовнішня, є наслідком приниження (ктанута) проблеми внутрішньої. У стані ктанута творіння позбавлене можливості безпосереднього споглядання свого вищого першоджерела, а нижчі шари божественної плероми втратили контакт із вищими. Такий стан речей визначає ту історичну і політичну реальність, в якій нині приречений перебувати обраний народ. Вона вимагає від людини вміння здійснювати правильний вибір між добром і злом, оскільки в таку епоху неможливо керуватися безпосередніми повеліннями з неба в кожний момент часу. Тільки після довгого

* Слід зазначити, що в деяких кабалістичних текстах Шехіною називали не саму останню сфіру, а її прояв у долішньому світі. Див.: Sack B. Be-Shaarey ha-qabbalah shel r.Moshe Qordovero. P.59–61.

періоду ктанут буде усунутий, і світ зміниться. А втім, згідно з думкою нашого раббі, блага майбутнього доступні не тільки тим, хто буде жити в ньому. Гідні діяння, в першу чергу вивчення Тори, дозволяють людині вже нині долучитися до них. «Той, хто, вивчаючи Тору, удостоїться вивчати її в ім'я її самої [а не заради інших благ], вивчати зі страхом і любов'ю в розумі великого (вемохін гдолім), завдяки цьому звільниться від ктанута і від зменшення місяця і знайде щабель справжньої величі (гадлут)*, зрозуміння (гадаат) і мізків, що все розуміють, і великого зближення з Творцем, благословен Він, благословенне ім'я Його ...

"Лише той вільний, хто вивчає Тору" (Авот 5: 6). Бо цим знаходиться свобода від поневолення царствами народів світу, що зветься вигнанням (галут). Тим, хто прийшов із таємниці применшення місяця. Хто прийшов до істинної величі і до розширення розуміння, той вже не перебуває у вигнанні» [20, р. 9]. Відповідно до думки чорнобильського ребе применшення мікрокосму досить тісно взаємозв'язане зі своєрідністю поточного періоду історії. Обмеження індивідуальної свідомості і поневолення євреїв царствами народів світу суть дві сторони однієї медалі. Кожен з нащадків Якова може за допомогою зазначених Мойсеевим законом шляхів повністю звільнитися від згубного впливу наявної історичної дійсності. Р. Менахем Нохум вважає також, що прийдешне позбавлення євреїв визначається сукупністю зусиль кожного з них окремо.

«До гріха первородного дүші всього Ізраїлю містилися в ньому (царю-месії), і душа кожного з них була осібністю, окремістю. Тому першоосновою служіння нашого є відновити і привести до досконалості повноти частку месії, що перебуває в душі у кожного з нас. Буде він цадиком, основою світу, досконалий у повноті своїй, великим джерелом, що приймає

* Гадлутом у єврейських містиків зветься ідеальний стан божества, за котрого вищі ти нижчі шари плероми перебувають у єднанні, а також стан просвітлення, якого досягає містик завдяки єднанню з божественним розумом (Див.: Pahter M. Lebirur musagim kтанut ve-gadlut be-kabalat ary kreka lehavanatam be mahshevet hasidit. P.171–211).

благодать (шефа), силу життя твою. По пришестві месії примножаться блага і розуміння в світі, бо буде він цадиком для всіх, хто досяг досконалості повноти ... Не так все нині, бо після гріха зі золотим тельцем повернулися всі до нечистоти своєї, і немає цадика одного для всіх, і тому всяка окремо взята людина Ізраїлю повинна бути в усьому подібною до цадика, щоб підтримувати існування цього світу ... Якби євреї не прийняли Тору, то не було б каналу взагалі, бо не було вже достатнім існування в світі одного цадика, як це було в поколіннях до дарування Тори, і не було б сходження життєвої сили з божества нескінченного (ейн-соф), і у відсутності життєвої сили стала б усюди поширюватися смерть, боронь Боже» [20, р. 110].

Наведене висловлювання є класичним зразком тричастинної історичної схеми. У ньому чітко визначено ранній період, коли для підтримки життя на землі досить було одного праведника. По тому, через гріх золотого тельця, світ деградував, і тепер його існування вимагає зусиль усього єврейського народу. Труди його не лише стабілізують сьогодення, а й забезпечують майбутнє. По приході царя-месії життя стане значно більш благополучним, аніж було на зорі людської історії.

Розглянуті нами уривки показують, наскільки вправно р. Менахем Нохум умів використовувати кабалістичні терміни і концепції для опису подій світу цього. При цьому подібно до переважної більшості лідерів хасидизму він унікав у своїх проповідях докладних описів процесів, що відбуваються в божестві [24]. В тому числі і тих, відображенням яких вважалися ключові події історії євреїв. Порівняно з повчаннями середньовічних містиків, його судження видаються надзвичайно приземленими. Але ми отримаємо цілком протилежні враження, зіставляючи ті ж самі тексти р. Менахема Нохума з тематично близькими їм висловами творів класичного талмудичного корпусу. У такому дискурсі чорнобильський цадик постає людиною, яка прагне віддалитися від круговерті мирських подій якомога далі. Він визнає існування несприятливої для його народу історичної реальності, але можливість зміни її на краще він бачить виключно в запропонованих Мойсеевим законом духовних практиках. Зміна

світу на гірше, на його думку, сталася внаслідок історичної події виняткової важливості – поклоніння переважної більшості євреїв золотому тельці. Однак виправити скоєне за допомогою одноразової колективної дії неможливо. Для цього потрібна сукупність правильним чином спрямованих зусиль кожного з віруючих у багатьох поколіннях. В ім'я перетворення існуючої дійсності її необхідно зректися і цілком зосередитися на вивченні Тори, що супроводжується виконанням її приписів. Та славетна праця відбувається не тільки заради забезпечення світлого майбутнього, кожний відданий їй звільняється тим самим від ярма царств народів світу, позбувається тягара багатовікового вигнання. Духовне, не видиме ззовні позбавлення віруючих приведе із плином часу до фундаментальних змін умов життя всього людства. Відмова євреїв від участі в подіях історії, на думку чорнобильського реббе, в належний момент приведе до радикальної зміни її руху. Таким чином духовна практика стає головним інструментом керування політичними процесами. Позбавлення євреїв від ярма іноземних володарів, а також досягнення індивідуальної свободи й ідеального політичного устрою суспільства цілком залежить від святого служіння. Саме воно, а не загальновідомі форми громадянської активності, дасть змогу здійснити жадану революцію.

У проповідях р. Леві Іцхака з Бердичева відступи історичного характеру більш численні і докладні, ніж у р. Менахема Нохума. Він приділяє увагу головним чином тим подіям минулого, які сприяли поступовій упорядкованості світу і людського суспільства відповідно до волі Творця. Становлення належного порядку в соціумі означає, по суті, успішну реалізацію політичної доктрини бердичівського реббе.

Процес позитивного перетворення універсуму починається з приходом у нього праотців єврейського народу. Якщо, згідно з думкою чорнобильського цадика, всеохоплююча деградація творіння сталася внаслідок поклоніння нащадків Якова золотому тельці, то бердичівський реббе відносив весь цей жах до часів, коли ще Авраам не народився. Проте і тоді катастрофа, що

загрожувала світові, не здійснилася завдяки божественному втручанню.

«До того як Авраам, батько наш, прийшов у цей світ, усі народи вклонялися ідолам. І всі кращі якості душ своїх віддавали у владу сил темряви (кліпот), най врятує нас від цього Всемилолюбивий. Але Господь, нехай буде Він благословенний, дякуючи великому милосердю та співчуттю своєму, та заради майбутнього виправлення світу відбирав у сил темряви [всю ту силу, яку передавали їм ідолопоклонники], щоб виправити світ. Тому і говорять про Нього "Той, хто оволодів небом і землею". Він опанував усіма душевними якостями, відданими силам темряви, і виправив усі якості на небі і на землі» [24, р. 166–167].

Праотець Авраам, прийшовши в цей світ, стає співпрацівником Творця, і багато праці з улаштування створеного належним чином він бере на себе. Його хороші якості повною мірою передаються нащадкам, його діяння дорівнюють діянням усього народу. «Виконуючи заповідь, він [Авраам] думав також і про те, що він виконає її від імені всього Ізраїля. Весь Ізраїль перебував у помислах і мізках Авраамових, бо син прихований потенційно у батькові своєму. Тому в мозку Авраама перебував корінь всієї спільноти Ізраїля, дім і сім'я Авраама привели до цього світу всі покоління аж до часів п'яти месії*. Будь-яку заповідь здійснював він усіма силами своїми, діючи разом з усіма відгалуженнями, що простяглися від нього» [25].

Таким чином, оповідання Святого Писання про життя праотця Авраама, згідно з бердичівським реббе, слід розглядати не як факт індивідуальної біографії святого, що гідний наслідування, а як історичні події, що визначають подальшу долю всього вибраного народу.

Слід зазначити, що для хасидських проповідей властиві висловлювання, відповідно до яких усі євреї перебувають в душах цадиків, і тому дії цадиків є діяннями всієї спільноти правовірних.

* Вислів «п'яти месії» вперше трапляється в Біблії (Псалом 89: 52). У середньовічних рабинських творах воно стало вживатися для позначення періоду, що безпосередньо передував приходу месії.

Наділяючи Авраама цією надприродною якістю, що притаманна цадикам, бердичівський реббе тим самим встановлює зв'язок часів. Хо́да історії, як у минулому, так і в сьогоденні багато в чому визначається діяннями і помислами досконалої людини Божої.

Відхід, за велінням Господа, першого праотця зі своєї батьківщини на святу землю, на думку р. Леві Іцхака, спричинив радикальні зміни у відносинах між людиною і Богом. «Перебуваючи поза межами святої землі, служив Авраам Господу через самовідданість душі своєї, але по приході до святої землі з'явилася у нього можливість виконувати всі заповіді ... Поза межами святої землі був він приліплений до вищого небуття (ейн) і не міг зводити на себе потік божественних благ (шефа). Але в святій землі, де він став служити через заповіді, перебував він на ступені буття в світі (еш) і міг таким чином зводити потік божественних благ ... "і сказав Господь йому: не бійся Авраам" (Бут. 26:24). Не бійся, що ти служиш за допомогою заповідей, а не шляхом самовідданості душі своєї, "нагорода твоя велика вельми" (там само). Оскільки служба твоя тепер полягає в заповідях, ти можеш зводити на себе потік благ. Учуть мудреці наші, що виконував Авраам всі заповіді Тори, будучи в святій землі, але не поза її межами. Однак нині ми можемо виконувати заповіді поза святою землею, бо була вже дарована Тора» [25, р. 13].

Це висловлювання торкається популярної в кабалістичних і хасидських творах теми набуття подвижником єднання з божеством, унаслідок якого він удостоюється ступеня небуття і в той же час понадбуття. Стан ейн іноді описується як повна втрата індивідуальності, подібно розчиненню краплі в безмежному океані [24, р. 85–87], іноді навпаки як вища надсвітова форма особистісного буття [26; 27; 28]. У всякому разі цей стан трактується як бажаний відхід від суєт світу і прилучення до плероми. До приходу в святу землю Авраам служив Господу за допомогою набуття такого стану. Тепер він мав здійснювати свій славний труд інакше. Він повинен виконувати заповіді, примножуючи таким чином потік божественних благ, що посилається з неба. При цьому Авраам відчуває себе людиною світу цього, відокремленою від Господа. Подібна перспектива лякає містика,

що присвятив себе спогляданню, але Творець заспокоює праотця євреїв і запевняє його в необхідності йти саме таким шляхом. У проповіді р. Леві Іцхака переселення Авраама трактується як подія, що започаткувала постання нової історичної реальності. Реальності, де кожен правовірний здійснює служіння Творцю за допомогою дотримання приписів Мойсеєвого закону в будь-якій країні, де б він не був.

Цікаво в зв'язку з цим згадати три етапи історії становлення релігії, запропоновані видатним дослідником єврейської містики Г. Шолемом. Згідно з його думкою, перший етап – це час єдності людини, природи і Бога, що відображено у міфі. Другий – становлення обрядової релігії, яка позбавляє віруючого безпосереднього спілкування з Творцем та встановлює ритуал, який водночас гарантує зв'язок і встановлює дистанцію. Третій – народження містики, спроба повернутися до первісної єдності, яка викликана відчуттям розгубленості і відсутністю безпосереднього спілкування з Творцем [18, с. 26–30]. Неважко помітити певну схожість у поглядах на цікавий для нас предмет між бердичівським реббе і професором Єрусалимського університету.

Якщо Аврааму судилося відіграти ключову роль у становленні нової епохи у взаєминах між Богом і людиною, то місія актуалізації ідеї обраного народу, покликаною здійснити перетворення людства відповідно до вищого задуму, була здійснена, згідно з бердичівським реббе, праотцем Яковом. «Яків, батько наш, споглядав вищу єдність, досягнувши першооснов задуму його, і збагнув, що основою всіх світів є спільнота Ізраїля (Кнесет Ісраель) ... І забажав Яків перевести його з потенції в акт, з кореня, в якому побачив камінь Ізраїлів, поширити і насадити співтовариство Ізраїля, щоб було воно завершеним будовою у всіх сутностях своїх в усі часи ... Аби була будова ця у всій пишноті своїй, з усіма палатами і покоями, бо з неї постане безліч праведників та тих, хто вивчає Тору. Таким було служіння Якова, і споглядав він єдність спільноти Ізраїля до останнього покоління. Потому побачив Яків розгром спільноти Ізраїля і руйнування храму, руїну велику, а також численні страшні суди небесні, що спіткали Ізраїль. Тому сказано: "І вийшов Яків із Беер-Шеви" (Бут.

28:10). Цим писання повідомляє нам, що вийшов він зі споглядання вищої єдності, з якого виливається потік вищих благ в усі світи» [25, р. 35]. Далі в проповіді оповідається про те, як Господь явився праотцю євреїв і сповістив йому, що у вигнанні Він перебуватиме зі своїм народом. Любов і турбота Божа буде щедро надіслана нащадкам Якова. Цей задум здійсниться в ім'я їх майбутнього блага. Яків, почувши такі слова, втішився, переміг біль, завданий йому жакливими видіннями, і відновив перерване споглядання вищої єдності.

У наведеному нами фрагменті проповіді майстерно поєднується опис і медитації, мета якої знайти індивідуальне сходження до вищого першоджерела всього суцього, з розповіддю про подію, що визначила історичну долю обраного народу. Однією з передумов єднання праотця Якова з Господом є його співучасть в актуалізації задуму обраного народу. Але передбачення катастроф, які призначені євреям, перешкоджає спогляданню божества подвижником. Усунення цієї перешкоди виявляється можливим лише завдяки благодійній звістці, надісланій від Господа, про нерозривний зв'язок між Ним і нащадками Якова до кінця часів. Долучення до вседовершеного світла світу вишнього вимагає таким чином осягнення містиком вищих задумів щодо світу долішнього і активної участі в їх реалізації.

Леві Іцхак користується термінологією і образними рядами, характерними для кабалістичних творів, але його ставлення до справ земних свідчить про його близькість до поглядів, викладених у текстах талмудичного корпусу. На відміну від середньовічних містиків, які бачили в подіях світу цього лише примарне відображення того, що відбувається в плеромі, бердичівський ребе, подібно до мудреців Талмуда, описує співтовариство людей як головне місце дій, що визначає долю людства і всього творіння в цілому. Актуалізація ідеї обраного народу забезпечує прихід у цей світ суб'єкта людської історії, а також ідеальної політики. Визначає, відповідно до сказаного, його буття у всіх поколіннях. У той же час завдяки цій ідеї відбувається єднання цадика з божеством, що, відповідно до поглядів хасидів, є необхідною умовою благоустрою світу горішнього відповідно до первісного вищого задуму.

Як і мудреці давнини, р. Леві Іцхак у своїх історіософських міркуваннях значну увагу приділяє політичному питанню про царську владу. Появу її у євреїв, він, як годиться добропорядному хасиду, пов'язує з діяльністю праведників, які жили в найдавніші покоління обраного народу. «Про Єгуду після його народження Лея сказала: "Ось тепер я благословлю Господа" (Бут. 29:35). Рахель, коли породила Йосипа, промовила: "Господь дав мені іншого сина" (Бут. 30:25). Завдяки цьому стали Єгуда і Йосип царями, бо всім відомо, що коли цадик благословляє нас, то і всілякі блага і милості даруються нам небесами. Внаслідок цього він воцаряє над нами Господа, і таким чином розкривається *якість царства [Божого]* (мідат га-Малхут). Таким чином він служить Господу за допомогою якості царства і зводить блага також і від царства, що є благодаттю воцаріння (шефа мелуха). Тому Єгуда і став царем, бо в момент, коли він народився, Лея здійснювала служіння за допомогою якості царства, тим, що поставила панування Господа над ним» [25, р. 41].

У творах кабалістів царством (Малхут) називали одну зі сферот, що конституують божество, котре можна досягнути розумом. Ця сфера здійснює зв'язок між вищими шарами плероми і світом долішнім, унаслідок чого єднання з нею багаторазово згадується в описах різних духовних практик. У наведеному нами фрагменті основна увага приділяється впливу сфери Малхут на практичні і метафізичні аспекти устрою влади. На думку бердичівського реббе, цадик, апелюючи до належної сфери, не тільки визначає, кому бути царем, але також забезпечує актуалізацію самої ідеї царства в світі людей. Долі лідерів численного народу і сам сенс подальшої історії визначаються формулами благословення в момент народження дітей.

Твори мудреців Талмуда багаті на судження такого роду. Істотне розходження з ними в поглядах на історію р. Леві Іцхака слід шукати передусім не в наслідуваннях середньовічним кабалістам, які відіграють часто-густо лише декоративно допоміжну роль, а в безмежній вірі бердичівського реббе в хасидське вчення про всесильність цадиків. Якщо стародавні мудреці вважали, що катастрофа, яка відбулася в минулому, позбавила

евреїв царської влади і вони тимчасово перестали бути суб'єктом історії, то автор, якого ми розглядаємо, в жодному разі не допускав можливості такого стану речей.

«Бо Він, нехай буде благословенний, панує над якістю царства, але і цадики також називаються царями по праву. Бо Святий, нехай буде Він благословенний, видає укази, а цадики скасовують їх. Спільнота Ізраїлю впливає на якість царства і керує якістю царства. Керують вони якістю царства і панують над ним відповідно до свого бажання. У Торі сказано: «І буде у Яшуруна цар» (Втор. 33: 5). Це означає, що у Яшуруна, який суть спільнота Ізраїля, перебуває царська гідність ... і цадик може скасувати те, що Святий, нехай буде Він благословенний, постановив. Якщо буде ця постанова на зло, не приведи Господи, може цадик скасувати його, але якщо Святий, нехай буде Він благословенний, ухвалить що-небудь на благо спільноти Ізраїля, жодній людині не дано скасувати таку постанову» [29].

Такого роду висловлювання численні в проповідях бердичівського реббе. Р. Леві Іцхак невпинно повторює, що справжня царська влада залишається привілеєм обраного народу. Саме нащадкам Якова судилося вершити долі людства. Встановлений праотцями світопорядок залишається в силі до сьогодні. Ніяка історична катастрофа не розлучила минуле і сьогодні, зробивши їх повною протилежністю один одному, подібно до того, як це стверджується в повчаннях р. Менахема Нохума. Трагічні події минулого у р. Леві Іцхака здебільшого не постають наріжним каменем. Його увагу передусім привертають ті з них, які сприяли утвердженню таких законів людського буття, що йшли на благо обраному народу. Головним чинником, який стабілізує історичний рух і спрямовує його в потрібне русло, є діяльність цадиків. Наявність їх у кожному поколінні дозволяє оцінювати минуле позитивно. Воно розглядається бердичівським реббе як період становлення і впорядкування, необхідний етап на шляху до майбутнього месіанського визволення.

Усе сказане вище дозволяє дійти висновку, що хасиди здійснили синтез концепцій, які домінували у талмудичному корпусі і середньовічних кабалістичних текстах. Світову історію розглядають вони як лінійний процес, наслідуючи у цьому

мудреців давнини. Циклічні схеми розвитку, такі популярні у середньовічних містиків, у хасидських текстах відсутні. Як і автори талмудичного корпусу, лідери розглянутого нами релігійного руху в своїх історичних висловлюваннях основну увагу приділяють тому, що відбувається в світі людей, тобто, по суті, політичним подіям та чинникам, що є для них визначальними, а не метафізичним сутностям, що їх породжує таємне життя божества. З іншого боку, хасидські автори широко використовують характерну для кабали термінологію, і зазвичай саме містичні аспекти діянь людських вони розглядають як головні рушійні сили розвитку людського суспільства.

Наведені нами в цьому дослідженні факти свідчать про те, що такого роду синтез у кожного з лідерів хасидів здійснювався по-різному, внаслідок чого його загальний опис вимагає деяких додаткових коректив. У судженнях цадиків, які тим чи іншим чином зачіпають історичну тематику, простежуються, щонайменше, дві схеми, протилежні одна одній у своїх основних тезах.

Згідно з однією з них світова історія є результатом помилки, якої припустився обраний народ у незапам'ятні часи. Внаслідок цього намічена небом велика революція, яка була часткою вищого задуму, не відбулася. Тепер, аби відновити стан речей, слід абстрагуватися від усякої світської суспільно-політичної діяльності, цілком зосередившись на вивченні Тори і виконанні її приписів. Такого роду практика справляє благотворний вплив на хід часів і подій. Але самі вищезгадані об'єкти впливу по змозі виключаються із дискурсу, оскільки вони, щонайменше, малоцікаві. Таким чином містичне буття в царстві божественних приписів жорстко протиставляється буттю в світі.

Для іншої схеми характерна спрямованість до всього того, що відбувається в світі людей в цілому, і до його суспільно-політичного життя зокрема. Найбільш значні історичні події в цьому випадку трактуються і як богоугодні діяння, вчинені в ім'я правильного громадського порядку, і як позитивний досвід, який необхідно пережити заради здобуття особистої досконалості. Найбільш досконалі серед людей стають цадиками, яким належить влада над обраним народом. Описи історичних подій стають, таким чином, засобом ідеологічного обґрунтування політичної

системи, яка була встановлена фундаторами хасидизму. Вчення бердичівського реббе і його однодумців, по суті, стверджує, що засновники хасидизму твердо притримувалися традиції, яка зародилася в часи праотців. Саме тоді зародився феномен цадикізму з усіма його правами і повноваженнями. Бешт і його послідовники не винайшли якийсь новий громадський порядок. Вони лише відродили освячені звичаєм норми, що занепали.

Незважаючи на те, що обидві вищеописані схеми служили справі обґрунтування хасидської доктрини, вони, тим не менш, сприяли розвитку в суспільстві поглядів різної політичної спрямованості. Одна розпалювала революційні настрої, в той час як інша, навпаки, підтримувала традиційно-консервативні. Лідерам наступних поколінь треба було визначитися, якій з вищезазначених концепцій належить віддати перевагу.

2. Суспільно-політичний контекст концепції історії єврейського народу р. Аарона Рота

Р. Аарон Рот, як і засновники хасидизму, обґрунтував владу цадиків над громадами вірних тими обставинами, що богоугодний лад єврейської спільноти був визначений діяльністю прабатьків обраного народу. Він фактично збігався з порядком, який панує сьогодні в хасидських громадах. Але виклики модерного світу вимагали від нашого автора розглядати взаємозв'язки минулого з сучасним як суттєво більш складну річ. Те саме стосується і його тлумачення діянь попередніх поколінь. У творах р. Аарона співіснують дві окремі концепції історії богообраного народу. По суті, вони великою мірою суперечать одна одній. Минуле одночасно розглядається в двох реєстрах – тобто в двох окремих вимірах. Першому в нашому дослідженні присвоюється назва «історія традиції», а другому – «історія революції». Фактично, він спирається на концепції засновників хасидизму р. Менахема Нохума та Леві Іцхака з Бердичева, які він оновлює та перепрацьовує відповідно до власних потреб. Проте суттєва різниця, порівняно з попередниками, полягає у тому, що р. Рот намагається поєднати доволі різні погляди на минуле в одну загальну доктрину. Саме такий підхід, не послідовний з наукової точки зору, з політичної, навпаки, є досить виграшним. Остання теза буде доведена в подальшому.

Кожний зі згаданих реєстрів вимагає окремого розгляду. Історія традиції розглядає долю єврейського народу, починаючи з біблійної доби і до часів життя р. Аарона, як єдиний нерозривний процес. Він скерований у заданому напрямку і визначається певними законами та правилами, встановленими зі самого початку. Виникнення цих норм пов'язується з діяльністю праатьків обраного народу. «Зв'язав нас [Господь] світлом віри Його святої та чистої, яку лишили нам у спадок праатьки святі, що були головами віруючих. У першу чергу Авраам, що називався головою віруючих і прославився ним Творець Благословенний завдяки вірі, що була в ньому, як написано: "І повірив у Господа і зарахувалося йому як праведність" (Бут.15:6)» [30, vol.1, p.1a]. Тут варто зазначити, що, з погляду засновника руху «Толдот Аарон», основою богослужіння є саме віра. У цьому питанні він кардинально відрізняється від попередників, за поглядами яких головним обов'язком людей є або виконання заповідей, або вивчення Тори, або молитва, або, врешті-решт, добрі справи на користь ближніх. Хоча всі лідери хасидського руху ставилися до віри творця з пошаною, ніхто з них не підносив її так, як наш автор. Лише він виголосив, що саме щира, беззастережна віра, позбавлена будь-якого резону, веде людину до спасіння. Вона надає сенсу всім богоугодним справам. Останні без неї нічого не варті [30, vol. 2, p. 336a; 31, p. 77–98]. До значущості вказаної позиції в суспільно-політичній доктрині рабі ми ще повернемося. Поки що відзначимо, що саме цю провідну цінність він вводить у дискурс як наріжний камінь історії богообраного народу. Саме з цього пункту все розпочалося. Праатько Авраам увірував. Господь уклав з ним заповіт, який і далі тримався на вірі. «Авраам, праатько наш, був тим стовпом, на який спирався світ, бо написано: "Ось родовід неба та землі при створенні їх" (Бут 2:4). Наші мудреці тлумачать ці слова через Авраама»* [32]. «Бо до

* Тут використовується метод тлумачення, заснований на зміні порядку літер у слові. «Під час створення їх» – на івриті «бе-гіборам». Якщо літери замінити місцями, то вийде – «бе-аврагам», що означає в Авраамі, через Авраама. Відповідно, біблійний вірш треба читати: «Родовід землі та неба відбувається через Авраама».

того, як прийшов Авраам, прабатько наш, хай прибуде з ним мир, не мав світ опорного стовпа, на якому би він міг встояти. Тому світ здригався. А коли прийшов Авраам, з'явився в нього опорний стовп, бо він, Авраам, був першим, хто відкрив світу віру в Благословенного. І Писання хвалить його: "Один був Авраам" (Єзк. 33:24)» [30, vol. 1, p. 51b].

Згідно з вченням р. Рота, безмірна сила сподівань на Творця дозволила прабатьку євреїв самостійно приймати рішення, які істотно впливали на хід світової історії. Поширену в раббинських колах концепцію всеосяжного божественного керівництва діями Авраама він не підтримував. «Прабатько Авраам, голова віруючих, унаслідок сили сподівань його на Господа Бога стрибнув у піч палаючу. Він не здригнувся і не злякався могутнього володаря Німрода попри те, що бачив палаючу піч перед собою. За допомогою сили сподівання на Господа стрибнув він радісно в вогонь. Сподівався він на Господа, і Святий, хай буде Він благословенний, допоміг йому. Також у війні з царями могутніми і великими, які мали військо без числа, як про це каже мідраш, і серед них були велетні рефаїми... Чи чув хтось подібне від часів створення світу, що одна людина, яка сиділа в наметі Тори, у якій не було жодної зброї, як у вояків, бо він [Авраам] взяв на війну лише попіл, як сказано: "Він перетворив їх мечем своїм на порох" (Іс. 41:2), пішов з 318 людьми воювати проти царів могутніх, як ці. Ніде не сказано, що Святий, хай буде Він благословенний, повелів йому зробити це. Лише після війни відкрився йому Господь і сказав: "Не бійся, Аврааме" (Бут. 15:1). І лише внаслідок сподівання великого допоміг Він йому з такою великою силою. Хіба бачив або чув хтось у світі про таке велике і сильне сподівання. Тому каже Писання: "Один був Авраам" (Єзк. 33:24). Бо не було подібного йому у світі за виміром сподівання» [30, vol. 1, p. 20a].

Праведність прабатька визначила не лише його особисту долю, але й принципи устрою суспільства усіх подальших поколінь його нащадків. У кожному поколінні має бути тридцять цадиків, подібних Аврааму, бо написано: «І Авраам буде народам

великим» (Бут. 18:18). Слово «буде» в гематрії* дорівнює тридцяти. І так було у дні дарування нашої святої Тори, у дні пророків, людей Великого Зібрання**, танаїв і амораїв, перших і останніх***. Але, незважаючи на це, саме про Авраама сказано, що він був один, тому що він був головним і першим, хто відкрив ім'я Благословенного в світі, в часи, коли світ перебував у темряві і всі не вірили в наявність Божого нагляду. Він працював і піклувався з усіх своїх сил, і офірував душу свою задля того, щоб відкрилася віра в Господа, і для того, щоб зробити загальновідомою божественність Благословенного, задля того, щоб постали вірні слуги та віруючі в Нього Благословенного. В цьому криється таємниця сказаного в Святому Письмі: «Душі, які зробив він у Харані» (Бут. 12:5). Таким чином, саме завдяки працям праведним Авраама та його особистим чеснотам встановився наявний світоустрій. Відповідно до нього життя кожного покоління підтримується певною кількістю цадиків. Саме вони керують народом та ведуть його шляхами, угодними Господу. Хоча слово «цадик» на івриті означає праведник взагалі, у творах нашого автора воно, вочевидь, набуває додаткового сенсу лідера хасидської громади. У послідовників Бешта згадані очільники віруючих завдяки своїм видатним здібностям впливають на Володаря Всесвіту та досягають здійснення власних бажань. Кожний з цадиків славетний тими чи іншими чеснотами, що визначають його особливий шлях. Р. Аарон Рот наділяє Авраама насамперед силою віри, яку вважає найважливішою душевною якістю благочестивого взагалі і своїм власним здобутком зокрема. Саме завдяки великій силі сподівань на Господа Авраам виграв війну та зміг забезпечити усі майбутні покоління наявністю праведних пастирів.

* Гематрія – чисельне значення слова.

** Згідно з рабинською традицією після вавилонського вигнання відбулося зібрання очільників богообраного народу, які встановили основи закону та порядку богослужіння.

*** Першими називаються рабини, які жили в період середньовіччя, а останніми – ті, які жили від XVI століття, коли було укладено кодекс релігійних законів Шулхан Арух (Накритий стіл) і до наших днів.

Пророка Мойсея р. Аарон наділяє рисами цадика ще більш докладно. Відповідно до вчення Бешта та його послідовників праведний пастир утілює в собі думки усієї спільноти віруючих і виступає у ролі посередника між Господом та народом. Саме таким, згідно з нашим автором, був великий біблійний пророк. «Цадик є посередником між Святим, хай буде Він благословенний, та Ізраїлем. Таким же чином розуміння є посередником між душею та тілом, бо розуміння – це посередник між розумом та душевними якостями. Саме воно приводить силу життя до якостей...Також розуміння надає сили всім органам тіла, бо сказано: "Розумінням кімнати наповнюються" (Пр. 24:3)... Розуміння є посередником між Ізраїлем та Батьком його, що на небесах. Тому написано: "Знай Господа, батька твого. Служи Йому всім серцем і душею спраглою" (Пар. 1, 28:9), бо завдяки розумінню ми досягаємо служіння Господу повним серцем. Тому душа Мойсея, вчителя нашого, хай буде з ним мир, є сукупністю розуміння усього дому Ізраїлевого. Душа його свята – посередник між зібранням Ізраїлю та Святим, хай буде Він благословенний» [30, vol. 1, p. 486 – 49a]. Розвиваючи концепцію відомого цадика раннього періоду р. Шнеура Залмана із Ляд, р. Аарон зазначає, що усі, хто служить Царю Небесному за допомогою розуму, перебувають у містичному зв'язку з великим пророком. «Ті, хто служить Господу з розумінням, є іскрами Мойсея, вчителя нашого, бо він є сукупністю розуміння дому Ізраїлевого»*[30, p. 49a].

Оповідуючи про Мойсея, наш автор підкреслює, що той навертав народ на шлях істинний завдяки всіляким дивам. Це, звичайно, відповідає дійсності біблійного наративу. Але очевидно, що в цьому контексті підкреслюється його подоба видатним хасидським цадикам, які, зазвичай, діяли саме таким чином. «І був Ізраїль стійким у вірі цій протягом усього перебування в Єгипті. Але після тривалого часу великої кількості страждань вигнання прийшли вони до втрати розуміння. І впала частина з них в

* У цьому повчанні р. Аарон безпосередньо посилається на працю засновника хабаду Танія (Див.: P.257).

глибини нечистоти. Так було до того, як прийшов перший визволитель – Мойсей, учитель наш, і пробудив їх. І сказано про це відразу: "Увірував народ" (Вих. 4:31). У подальшому, протягом часу, коли бачили знамення та дива, їхня віра ставала дедалі сильнішою. Так тривало, поки, врешті-решт, під час виголошення пісні на узбережжі моря Писання засвідчило: "І увірували в Господа" (Вих. 4:31)» [30, vol. 1, p. 16].

У корпусі повчань р. Аарона, яким у пропонованому дослідженні дана назва *«історія традиції»*, постійно стверджується наявність безпосереднього зв'язку між творцями єврейської спільноти, пастирями поколінь, що давно відійшли, та їхніми нащадками. «Завдяки вірі, якою увірував Авраам у Святого, хай буде Він благословенний, як сказано: "І повірив в Бога" (Вих. 4:31), саме через неї заслужив Ізраїль, щоб виголосити пісню на узбережжі моря» [30, vol. 1, p. 516]. «Для Святого, хай буде Він благословенний, була важливою велич розуміння Авраама праатька нашого, і запевнив Він його, що Ізраїль буде завжди вірити у Святого, хай буде Він благословенний, і всі випробування пройдуть вони[євреї] з миром і не відмовляться від віри у Святого, хай буде Він благословенний. Тому, коли відкрився Мойсей, пастор праведний, завдяки першому знаменню, одразу ж написано: "І увірував народ" (Вих. 4:31). Навіть простолюд відразу повірив у Господа і у визволителя Мойсея, святого пастиря праведного, незважаючи на те, що тоді вони були захоплені темрявою сорока дев'яти воріт нечистоти^{*}, і ніхто не навчав їх праведності протягом чотирьохсот років, не зважаючи на це все, написано: "І увірував народ" – одразу, тієї самої миті» [30, vol. 1, p. 916]. «Знай, брате мій, так само як Амалек-злочинець, що воював [проти Ізраїлю], започаткував випромінювання злої сили в усіх наступних поколіннях, Всемиловивий порятує нас. На противагу цьому,

^{*} Згідно з раббинським ученням до осередку всесвітніх сил темряви ведуть 50 воріт, кожні з яких є більшим ступенем падіння, ніж попередні. Хто пройшов останній, тому вже немає вороття. Найнищий рівень, де порятунок ще є можливим, – 49-й.

Мойсей, святий вірний пастир, сукупність розуміння всього дому Ізраїлевого спостерігає він і стежить за всіма наступними поколіннями, щоб воювати за них і вкоренити в їхньому нутрі корінь святості і силу розуміння, щоб воювати проти Амалека-злочинця і перемогти силою віри та святості. Тому, коли прийшло покоління, подібне цьому, руки якого нездатні до Тори і віри, Боже упаси, відразу слабшають руки Мойсея. Так само було у Авраама, прабатька нашого, коли він переслідував царів [33]. Написано: "Розбив їх і гнався за ними аж до Дану" (Бут. 14:15). Але коли прийшов туди, ослабли руки його через те, що згрішили там покоління. Так саме було і у Мойсея, вчителя нашого. Тому був він змушений іноді опускати руки» [30, vol. 1, p. 22a]. У будь-якому релігійному суспільстві існує культ видатних лідерів минулого, які підтримують громаду віруючих протягом усього періоду їх існування. Юдаїзм тут не є винятком. Але саме у хасидів цей культ став одним з наріжних каменів учення. Саме завдяки йому обґрунтовується принцип династичної влади – основа основ політичної системи. Згідно з поглядами послідовників Бешта душа цадика є корінням, а душі віруючих – її відгалуженням [34; 35; 36; 37; 38]. Цей зв'язок живить людей навіть після того, як їхній лідер пішов з життя. В світлі згаданих поглядів перетлумачуються і відомі талмудичні повчальні тексти. Герої раббинських передань перетворюються на борців за порятунок обраного народу в усіх майбутніх поколіннях.

Для хасидів величезне значення має доктрина взаємовпливу. Цадик рятує громаду, а прості віруючі, завдяки виконанню настанов лідера надають йому силу. В осмисленні історичних подій, що його наводить наш автор, цей принцип стає стрижневим. З одного боку, Авраам та Мойсей рятують євреїв і після своєї смерті. З іншого боку, гріхи майбутніх поколінь створюють реальні проблеми в житті згаданих праведників.

Загалом, як не важко помітити, історія традиції, створена р. Аароном, відповідає взірцям історико-політичної думки батьків-засновників хасидизму. Згідно з нею, як уже зазначалося раніше, саме виникнення обраного народу зумовлене діяльністю перших

цадиків. Вони встановили правила гри для всіх майбутніх поколінь. Відповідно, хасидизм не є якимось революційним рухом. Навпаки, він є найбільш яскравим втіленням традиції. Якщо розглянемо питання порівняння доктрин більш докладно, то побачимо, що позиція р. Рота є близькою до того напрямку хасидської думки, найбільш виразним представником якої серед фундаторів був р. Леві Іцхак з Бердичева. Тут відсутні будь-які події, що докорінно змінюють долю обраного народу. Процес встановлення належного ладу у світі відбувається поступово і рівномірно. Гріхи наступних поколінь дещо заважають добрим справам прабабків, але до таких катастрофічних наслідків, як у вченні р. Менахема Нохума з Чорнобиля, вони жодним чином не призводять.

У той же час варта уваги та обставина, що р. Аарон, на відміну від бердичівського реббе, не підкреслює факт встановлення прабабками єврейського народу легітимного царства у світі людей. Він чітко тримається лінії, що обраний народ з перших днів свого існування був громадою віруючих, орієнтованою виключно на справі богослужіння. Головною цінністю та рушійною силою цього служіння він вважав щире віру в Бога, яка не потребує жодних аргументів. Так жили прабабки. Саме це є ідеалом буття теперішніх поколінь. Завдяки цьому зберігається єдність історії традиції.

Описана позиція на перший погляд здається аполітичною. Але, як ми переконаємося в подальшому, вона є дуже важливою складовою концепції обґрунтування влади праведного, запропонованої нашим автором.

У реєстрі історії революції картина минулого богообраного народу суттєво відрізняється від тієї, яку ми спостерігали раніше. Тут панує не монотонний процес боротьби добра зі злом, який з покоління в покоління визначається тими самими правилами, а, навпаки, стрибкоподібні піднесення та падіння, що визначаються діяльністю видатних лідерів. Наведемо один з найбільш чітких та послідовних описів такого стану справ у повчаннях р. Аарона.

«[Святе служіння відбувалося в традиційний спосіб] до того, як пройшов р. Шимон бен Йохай і почав відкривати таємниці

Тори. Завдяки цьому його покоління стало приблизно таким, як покоління пустелі*, як це пояснюється в святому Зогарі [39]. Коли почив р. Шимон бен Йохай, хай буде з ним мир, і вознісся в височінь, вознеслися з ним всі таємниці і все приховане в Торі, і злетіли в височінь, і не лишилося нічого. Лише мала дещиця, на кшталт глечика з манною, збереглася для голів поколінь. Вони передавали її з уст в уста, як пояснюється в святому Зогарі, і більш розлого у вступі р. Хаїма Віталія до книги Ец Хаїм (Дерево життя), і в його інших вступах. Відтоді лишився світ спустошеним і зруйнованим без цієї мудрості, за винятком окремих обраних кожного покоління, яким з'являвся Ілля-пророк, хай буде пом'янутий добром, і душ цадиків. Так тривало до тих пір, поки не змилювався Господь над світом і не надіслав нам месію нашого, душу месії сина Йосипа – святого Аризалія** святую святих нашу. Він почав відкривати загалу таємниці Господа нашого, благословенний Він і благословенне ім'я Його, і відкрив усї таємниці і все приховане, що його приховав Старий Днями. Він поглибив і поширив пояснення їх і дав права учню своєму святому р. Хаїму Віталю, благословенна його пам'ять, записати і занотувати таємниці вищі і нижчі, що їх не наслідувало жодне попереднє покоління, бо слова Зогара святого таємні і приховані від очей усього живого. І саме йому дано право та наказ відкрити таємниці та приховану мудрість Господа, благословенний Він і благословенно ім'я Його навіки. І освітив він світ світлом великими і чистим. Але несподівано був схований ковчег Божий і не встиг він відкрити світло своє святе. Він був здатний зібрати вигнанців Ізраїлевих, але покоління на це не заслуговувало. І залишився світ спустошений та зруйнований. І не користувався таємницями ніхто, окрім за винятком окремих обраних у

* Згідно з поширеним у талмудичному корпусі вченням найсильнішим і ближчим до Бога було покоління богообраного народу, яке мандрувало з пророком Мойсеєм пустелею. Кожне наступне покоління поступається попередньому у справі благочестя.

** Р. Ісаака Лурію Ашкеназі.

поколіннях. І багато людей зазнало великих помилок, хай врятує нас Всемиловитивий, як це було з відомою сектою, нехай зітреться ім'я їх і пам'ять про них.

Тоді змиловитиввся Творець, Який зробив усі світи, і зглянувся над убогими народу свого. Бо Тора вже одягнула верету і вкрилася попелом та порохом аж до вух, і майже згасла свічка Ізраїлю. Бо близьким уже було те покоління до того ступеня, який зараз, а можливо, навіть, Боже упаси, ще до більш низького рівня. А Святий, хай буде Він благословенний, бажав заради справедливості подовжити час вигнання нашого заради душ, що перебувають у занепаді, розсіяних та розпорошених по всіх кутах світу.

Тоді засяяв Володар Цитаделі, і кинув погляд з небес, і надіслав нам визволителя праведного. Душу Його месії непорочного. Вона – душа божественна, світло світу, світло найбільш чисте та сяюче серед усіх, яке бачило око. З душ, які не куштували від дерева пізнання, з душ, задля яких було створено світ. І це вчитель наш р. Ісраель бен Еліезер (Бешт). Він освітив весь світ святістю своєю і поставив 60 учнів-героїв серед героїв Ізраїлю. Кожний з них мав велику силу, здатну спорудити світ. Він обрав найвидатніших серед святих учнів своїх, щоб вони керували оприлюдненням і відкриттям божественності Того, чие ім'я благословенне» [30, vol.2, p. 285б – 286а].

Зі сказаного випливає, що у минулому видатні особистості кілька разів намагалися привести єврейську спільноту до вищого рівня досконалості. Першим таку спробу зробив р. Шимон бен Йохай, який жив у другому столітті н.е. Саме йому традиція приписує створення головного твору кабали – книги Зогар. Потім, після тривалої перерви, у XVI ст. аналогічне завдання бере на себе р. Ісаак Лурія та його учень р. Хаїм Віталь. Але його діяльність переривається раптовою смертю. Пізніше, у середині XVIII ст., засновник хасидизму Бешт та його поплічники знову розпочали цю боротьбу. Головною рушійною силою змін було проникнення в таємниці Тори, що приховані не лише від простолюду, але і від еліти обраного народу. При цьому наш автор підкреслює, що здобутки діяльності видатних учителів торкалися не лише тлумачів Тори. Вони впливали на всю спільноту сучасників. Так,

відзначаючи досягнення р. Шимона, наш автор каже, що його покоління досягло рівня покоління пустелі. Тут варто згадати поширене з часів талмудичної доби раббинське вчення про падіння поколінь. Згідно з ним завдяки синайському одкровенню та мандрам по пустелі разом з Господом душі євреїв набули великої досконалості. Але у кожному наступному поколінні вона поступово зменшується. Цей процес поступового ослаблення буде тривати аж до появи царя-месії, коли знову божественне світло запанує у світі [40]. Відповідно, слід визнати, що підняття р. Шимоном бен Йохаєм спільноти своїх сучасників до рівня покоління пустелі є великою революцією, докорінною зміною природного стану справ. Ця революція була консервативною. Вона забезпечувала повернення ідеального минулого, а не прорив у світле майбутнє. Проте це жодним чином не заперечує того факту, що наявна ситуація радикально удосконалилася. Наступна спроба революції р. Ісаака Лурії, згідно з нашим автором, була більш радикальною. По-перше, тут відбулося відкриття великих таємниць божественного світу, які раніше були або взагалі невідомими, або принаймні незрозумілими. Йдеться про нову якість пізнання вищої сутності божественної плероми – сфери Кетер, яка в кабалістичних творах часто іменується «Старий Днями». До того євреї мали справу з еманціями Творця більш низького рівня [41; 42]. По-друге, в наведеному тексті йдеться про можливість месіанського визволення. Святий раббі був гідним здійснити цю місію, але слабкість покоління унеможливила її виконання. В усякому разі в часи р. Лурії був шанс здійснення радикальної революції. Промінь народження нового світу з'явився на обрії, але невдовзі згас. З усієї поваги до великих минулого наш автор досить прозоро натякає, що третя революція є найбільш значущою. Якщо р. Ісаака він називає душею месії сина Йосипа, який згідно з традицією мав лише розпочати справу визволення, то Бешта – часткою месії переможця. Якщо попередники р. Ізраєля бен Еліезера були одинаками, то фундатор хасидизму створив товариство видатних послідовників, які продовжили його справу. При цьому підкреслюється, що ці великі подвижники виконували найбільш тяжку місію серед тих, які випали на долю лідерів

еврейського народу. Вони рятували покоління більш недосконалих, ніж те, в якому жив автор цього тексту. А саме воно, з точки зору історії традиції, має бути найбільш слабким.

Зрозуміло, що палкий прибічник хасидизму р. Аарон Рот у своїх повчаннях найбільш розлого описує революцію, яку здійснили засновники цього руху. Посилаючись на хасидські передання попередніх поколінь, він, не шкодуючи гучних слів, прославляє силу та досконалість р. Ісраеля бен Еліазара, завдяки яким громада віруючих схилилася перед ним. «Зараз наведу трохи з того, що бачив у святих рукописах та чув з вуст кількох цадиків про чесноти вчителя нашого святого Бешта, хай його заслуги захистять нас. Хто може зрозуміти велич його святості та могутності!? Корінь душі його виходить від душі Царя Давида, хай перебуде з ним мир, світу Ацілут (еманації)*. Сутність духу та душі його хто міг би знати... Він бачив увесь світ від краю і до краю. Він завжди споглядав вищі світи. Всі брами небес та схованки вищих світів були відкриті перед ним... Він слухав Тору з уст Господа і вчив Тору з уст месії та прабатьків» [30, vol.1, p. 30a].

В іншому місці р. Аарон дає загальний опис того історичного періоду, який настав унаслідок революції Бешта. В цьому тексті визначаються: хронологічні рамки згаданого періоду, головні цілі суспільного життя, провідні чинники, що забезпечували підтримання громад у належному стані, та рівень добробуту у зазначений час. «Учитель наш святий Бешт, хай буде пам'ять його благословенна, казав перед смертю, що до приходу його у світ одягнула Тора верету. Якщо би він не прийшов у світ, вона би вдягнулася у повне забуття. Але він вивів її із забуття... Хто насмілиться сказати, що розуміє його святі слова хоча б в кількості однієї краплі з моря. Але в усякому разі, завдяки розумінню їх попростому, наповнили учні його та учні учнів його землю знанням та розумінням: задля страху перед Господом Шанованим та

* Згідно з вченням кабали світ, що безпосередньо виходить з вищого першоджерела, тобто божества у його первинному стані, є світ еманації, що зветься Ацілут. (Див. : Sholem G. Pirkey yasod be-havanat ha-qabalah ve-smaleha. Jerusalem :Mosad Byalik, 1976. P. 67).

Страшним; задля того, щоб освятитися святістю Його Благословенного; задля того, щоб вивчати Тору Його заради неї самої виключно, для шанування Господа; щоб молитися всіма силами своїми і з душевною відданістю; щоб виконувати заповіді і робити добрі справи. І не бачив ніхто добрих справ з такою душевною відданістю, подібних цим, що засяяли в серцях палко прагнучих служіння Господу, з днів стародавніх.

Першоосновою діяльності цадиків було постійне скасування злих вироків щодо Ізраїлю і притягання до них усіх видів благ, зцілень та порятунків. Усе це робилося завдяки постійній великій душевній відданості Господу... Всі дива, що були зроблені ними, вони робили виключно задля душевної відданості Господу. Не заради навчання чи інших речей. Цю силу душевної відданості привів у світ учитель наш Бешта для всіх поколінь. Тому робили вони це через велику любов до Творця, а не з якоїсь іншої причини, чи страху, чи переляку, лише з огляду на велику любов і страх Божий. Унаслідок цього з днів Бешта і до 1914 року не було для спільноти Ізраїля тиші та спокою, як у ці дні, щонайменше з часів вигнання нашого. Незважаючи на це, вони служили Творцю їх з великою душевною віддачею та зреклися тіла свого і душі своєї заради Творця їхнього шляхом відмови від усіх насолод, шляхом великого прагнення і спраги, постійно палаючи вогнем від любові до Господа Великого і Страшного» [30, vol. 1, p. 376].

Зі сказаного випливає, що внаслідок вдалої революції, здійсненої Бештом, спільноту, що була у катастрофічному занепаді, вдалося вивести з кризи. Внаслідок цього вона увійшла в добу великого розквіту, яка тривала від часів Бешта до початку Першої світової війни, тобто з 1750 по 1914 рік. Благополуччя підтримувалося завдяки щирому досконалому служінню учнів та учнів учнів засновника хасидизму. Цадики відводили погані вирокі небес, що у долішньому світі реалізуються як природні лиха, епідемії, погроми, збільшення податків тощо. Завдяки впливу добрих пастирів народ, який зазвичай в часи спокою та добробуту розбещується, навернувся до богоугодних справ. Тут варто згадати, що протистояння неосвіченого простолюдю і вченої еліти є однією з найважливіших проблем єврейської релігійної

спільноти як у часи виникнення хасидизму, так і в наші дні. Тому наш автор спеціально звертається до цієї теми, щоб підкреслити всю значущість революції, здійсненої засновниками хасидизму. «Цадики святі і грізні призначали до імені Бога Благословенного вуста всіх чоловіків, жінок та дітей. Простолюд і жебраки народу приєдналися до їхнього товариства. Бо до святого Бешта над простолюдом насміхалися та проклинали його. Були вони непотребом в очах видатних знавців. Тому були вони безсилимими у відчаї. А після того, як пройшов у світ наш святий пан Бешт, вони набули величі. Він завзято наближав до себе простих людей з чистим серцем і казав, що вони важливі дуже і дуже на небесах унаслідок величі їхньої віри в Господа в непорочному серці. Він пояснив це тим, що всі світи в цілому як ніщо, як нуль перед Святим, Якого звеличують. Найвищий серед вищих янголів і серафимів святих не заслуговує служити Творцю, благословенний Він, і звеличувати Його. Тому створив Святий, хай буде Він благословенний, людину. Зробив її з глини, попелу та пороху і поставив її вище в молитві та співах, ніж усіх янголів висот... Святий Бешт підніс душі простих людей, і стали вони з простолюду і з тварин лісових справжніми праведниками і людьми добродіями завдяки вірі цадиків. Вони та діти їхні. І вирости з них люди великі у Торі, і богобоязні, і сповнені святості, і цнотливі» [30, vol. 2, p. 366 – 37a].

Варта уваги та обставина, що головними винуватцями конфлікту народних мас та еліти р. Арон називає саме керуючу верхівку знавців Тори. Це вона своєю зверхністю та ізолюваністю від простолюду доводила нижні верстви до відчаю і занепаду. Хоча засновник руху Толдот Аарон називає спільноту невігласів лісовими тваринами, він чітко зазначає, що до такого здичавіння бідні люди дійшли не з власної волі. Поява Бешта та його учнів привела до розв'язання проблеми, і в суспільстві запанувала гармонія. Отже, без будь-яких перебільшень, хасиди здійснили революцію, яка докорінно змінила умови життя в громадах.

Слід зазначити, що писання р. Рота існує не лише в реєстрі історії революції, але й в реєстрі історії традиції. Характерним прикладом цього є такий уривок: «У кожному з поколінь святих

Ізраїль ім'я Його благословенне, і проливав кров свою і тук свій задля імені Його благословенного. І були в них кожного разу великі і святі, і цадики і богобоязливі. Так було до 1648 року, коли відбулася остання з відомих приголомшуючих руйн. Незважаючи на всі злидні, які приходили на Ізраїль, не зрадили вони імені Його благословенного, Боже упаси. Навпаки, підсилювався Ізраїль святий у вірі їхній в об'єднання святих та цадиків відомих. Вони знаходили прихисток у сховищі, що було в їхньому [цадиків] середовищі, до тих пір, поки з плином часу після цього засяв світоч Ізраїлю і святий його, вчитель наш Бешт, і покоління його, і учні його, і учні учнів його, що святили ім'я Його в Ізраїлі. Вони завжди, потенційно і на ділі, віддавали тіла їхні, тук їхній, кров їхню та душі їхні Господу. Вони вкорінювали віру в ім'я Його благословенного вуста всіх творінь і народних мас завдяки великим дивам. Бо надано було їм наказ і право від Святого, хай буде Він благословенний, та Шехіни Його. А було так, що вже почали потроху відкриватися душі наброду, мета яких забруднення, і почала посилюватися мудрість зовнішня грецька, розповсюджувалися і примножувалися злочинці, шлях яких темрява і руйнація, та всілякі спокуси... Та внаслідок численності цадиків, що були у тому поколінні, не було сили у ворогів зовнішніх розповсюджуватися з великою силою, як вони цього хотіли» [30, vol. 1, р. 3а]. У наведеному тексті витримано провідний принцип історії традиції – стабільність процесів минулого, наявність у суспільстві однотипних проблем, які розв'язуються тим самим способом. Цадики та святі ведуть народ богоугодним шляхом і усувають усі перешкоди на ньому. Народ гуртується навколо духовних лідерів. Необхідність появи Бешта та його послідовників зумовлена зростанням загроз для святого служіння, зумовлених зовнішніми чинниками.

По-перше, вони викликані об'єктивними процесами у потойбічному світі. Згідно з вченням кабали на початку виникнення світу у божественній плеромі відбулася катастрофа. Одним з найголовніших завдань святого служіння є її поновлення у первинному досконалому виді. На початку процесу реставруються вищі шари тіла небесного антропоса, а наприкінці –

нижні, які відповідають його п'яткам. При цьому якість душ, що приходять у світ, залежить від тих регіонів плероми, з якими зараз має справу спільнота віруючих. Тому саме на останньому етапі історії громаді загрожує навала найбільш недосконалих душ*. Вони ототожнюються в нашому тексті зі збродом злочинців, які, згідно з раббинським переданням, приєдналися до євреїв, що виходили з Єгипту, і потім, під час мандрів у пустелі, спокушали народ Божий та схиляли його на недобрі справи.

По-друге, автор визнає зростання у сучасному світі, що почалося вже в добу Бешта, незалежних від Святого Писання вчень. Ідеться насамперед про науку та філософію. За давньою традицією вони ототожнюються з грецькою мудрістю та звуться «зовнішніми».

Таким чином р. Аарон Рот нібито узгоджує це повчання з іншими, що наводилися раніше. На передодні появи Бешта громада віруючих дійсно була у великій небезпеці, але жодні революційні виклики тут ні до чого. Все відбувалося відповідно до традиції. Але насправді така концепція не знімає наявних суперечностей. Як ми пам'ятаємо, раніше наш автор писав про прагнення видатних особистостей досягнути найвищих таємниць Тори, прихованих від попередніх поколінь, і завдяки ним змінити якість життя. Такі спроби робили р. Шимон бен Йохай, р. Ісаак Лурія і, врешті-решт, Бешт та його послідовники. Тут, як неважко побачити, зовсім інша мотивація та логіка змін, що їх досягли згадані лідери. Залагодження конфлікту між елітою та простолюдом також подається р. Аароном радше як видатне революційне розв'язання традиційно гострої соціальної проблеми, ніж відповідь на виклики загальної деградації всесвіту. Врешті-решт, твердження нашого автора, згідно з яким у часи появи Бешта занепад покоління був більш жахливим, ніж тепер, жодним чином не вкладається в традиційну концепцію поступової деградації

* Згідно з поширеним у кабалі вченням душі людей, що приходять у світ, походять з різних частин тіла вищого прообразу людини. В перших поколіннях вони походять з голови. В останніх – наближених до часу месіанського визволення – з п'яток.

останнього з розглянутих нами уривків. Таким чином, ми маємо справу з двома різними концепціями історії, узгодження протиріч між якими фактично не відбувається. Їхнє зіткнення набуває особливої гостроти під час розгляду хасидизму. Він одночасно існує у двох окремих вимірах: традиційному і революційному.

Варто відзначити, що саме в революційному ключі р. Аарон витлумачує зміни у духовній практиці, запроваджені засновником хасидизму. Для людини його світогляду саме остання є об'єктивністю вищого гатунку, що визначає стан фізичної та соціальної реальності. Керуючись цією логікою, наш автор у своєму викладі історії святого служіння пов'язує питання впорядкування культу з заходами, метою яких є досягнення суспільної єдності. «Вчили нас мудреці, благословенна їхня пам'ять: "На трьох речах стоїть світ: на Торі, на служінні і на благодійності" [43]. Такими є три шляхи, що належать до шляхів Господа. Він переказав їх світу, щоб усі керувалися ними. З того дня, коли була дарована Тора Ізраїлю, ніколи не переривалася наявність трьох видів людей, що створюють спільноту богобоязних. Є серед них ті, що більше зайняті головним чином вивченням Торі. Вони відділили все зайве душі своєї, мізки свої та розум свій, і присвятили їх вивченню Торі нашої святої. Частина з них вивчала безпосередній сенс Святого Письма. Частина заглибилася в суперечки [щодо сенсу вчення]. Частина заглибилася більше інших і прийшла до пізнання таємниць Торі задля неї самої. Другий вид подвижників – це ті, хто опанував служіння, присвятив себе усамітненню задля святих славословів і пісень. Вони усамітнилися у домах своїх задля того, щоб співати пісень та вихваляти Господа. А саме: співати святих пісень Давида, царя нашого та месії нашого, і інших пісень і вихвалень, які створили перші і останні, щоб заглибити думки свої та розум свій у споглядання величі Царя нашого, благословенний Він, благословенне ім'я Його. Завдяки цьому досягали вони звільнення від матеріальної оболонки... Третій вид створювали володарі справ благодійних. Частина з них присвятила душі свої годуванню голодних та спраглих і віддала тіла свої та душі свої цій справі. Частина – приготуванню їжі і ночівлі для гостей. Ще частина з них присвятила душі свої збору коштів задля

підтримання життя та захисту святих подвижників, що присвятили себе Господу. Частина – займалася викупом полонених. Такими були їхні заняття всі дні їхнього життя. Вони підтримували світ цими трьома стовпами, щоб він не захитався, боронь Боже» [30, vol. 2, p. 285b]. «...Молитва перевершує добрі справи. Особливо в нашому поколінні вона є першоосновою очищення задля того, щоб наблизитися до Господа і щоб служити Йому, Благословенному. Першооснова – це молитва. Відтоді, як прийшов Бешт святий, засвітило і засяяло світло сили святості молитви у світі для кожного, хто бажає прийти до служіння Господу благословенному. Але задля того, щоб прийти до молитви, ще треба заслужити служінням мудрецам, які багато працюють удень і вночі з Торою та роблять добрі справи. Саме завдяки цьому [служінню мудрецам] кожний приходить до дійсного вміння молитися з любов'ю та страхом великими, як це відомо тим, хто розуміє... Ніхто не бачив з днів танаїв такого відкриття присутності божества у служінні Господу з душевною відданістю, яку започаткував і залишив у спадок нащадкам учитель наш Бешт, хай буде його пам'ять благословенна. Він освітив шлях, доступний для кожного, навіть для простих, які перебували в занепаді і низинному стані. Вони також за власним бажанням наблизилися до Господа завдяки зв'язку з цадиками покоління. Цей зв'язок здійснювався завдяки підтримці їх майном, служіння їм, перевозки їх. Усе це робилося з простою вірою. Раніше були прості домогосподарі мерзенними в очах учених Тори. У простій людини не було жодного шляху та права до будь-якої близькості до Господа. Але від днів початку шляху Бешта, хай його пам'ять буде благословенна, знайшли всі, в кого була звитяга, своє місце в служінні: як великі, так і малі» [30, vol. 2, p. 286 a-b].

Отже, згідно з поглядами нашого автора, до появи Бешта святе служіння виконувалося головним чином видатними особистостями. Деякі з них мали здібності до навчання. Говорячи про таких людей, варто зазначити, що навіть задля вивчення найбільш простого і безпосереднього сенсу сакральних текстів треба було здобути непогану освіту, насамперед опанувати сакральну мову іврит, якою євреї діаспори не вміли спілкуватися у

побуті. Для більшості простолюду це було недосяжним, тим більше заглиблення в приховані сенси Тори, до яких допускалися лише ті, хто мав непересічні здібності. Другу групу становили майстри медитації, що вміли під час виголошення псалмів та інших хвалебних текстів увійти в стан трансу, позбутися матеріальної оболонки і здійснювати духовну практику оголеною душею. Зайве пояснювати, що така майстерність не була загальнодосяжною. Третю групу становили ті, хто присвятив життя благочинності, але робив це затято, всі дні життя свого і всім добробутом своїм.

Отже, р. Аарон цілковито відкидає можливість визнання святим служінням дії людини, яка живе звичайним життям і при цьому іноді робить богоугодні справи. Хоча він відверто цього не каже, але очевидно, що, на його думку, у ідеальному минулому або народ був не такий, як тепер, або, що більш вірогідно, лише меншість була здатна робити речі, варті уваги Творця. З появою Бешта ситуація змінилася докорінно. Він перетворив синагогальну літургію на головне знаряддя богослужіння. Раніше, як ми бачили, нічого подібного не було. Завдяки цій інновації усі учасники колективної молитви, незалежно від здібностей та рівня освіти, стали виконавцями святого служіння високого рівня. Проте людям, які самі не спромоглися досягти високого духовного рівня, згідно з хасидським ученням, треба було присвятити вільний час надання всіляких послуг своїм наставникам та святим подвижникам. Ці правила, встановлені фундаторами хасидизму, збереглися до нашого часу. Отже, Бешт здійснив справжню революцію, яка одночасно змінила і спосіб встановлення зав'язків людини з Творцем, і стосунки різних верств у суспільстві. Продовжуючи далі свої роздуми про радикальні зміни, принесені хасидизмом, наш автор підкреслює, що до появи р. Ізраєля бен Елієзера дуже мало хто зі святих подвижників знав справжню силу молитви та міг з її допомогою впливати на Господа. «Вага молитви дорівнює вазі всіх святих наказів, вона дорівнює всій Торі, і всі виправлення світів залежить від неї. Але, при цьому всьому, основою заняття попередніх поколінь була Тора. Вона життя наше і тривалість днів наших. Тільки окремі обрані особи в тих поколіннях, що

присвятили душі свої Господу, перебували у молитві довгий час. Були серед них такі, хто молився Господу більшість своїх днів. Але дуже мізерною була кількість тих, кому засяяло світло служіння молитвою, бо не знали шляхів Твоїх. Так було до того, як розквітнуло і прийшло світло сяюче, світло світу – той, хто вкоренив святість та чистоту в серця Ізраїля. Це вчитель наш, святая святих Бешт. Він осяяв світлом очі сліпих. Прибрав загорожу, що відділяла, та відкрив отвір до небес. Він вказав усім, хто бачить у світі, велич ступеня та силу молитви, що не має розміру та числа. Він поставив на ноги учнів та учнів учнів, які йшли його шляхами» [30, vol. 2, p. 287a]. Отже, хасидська революція змінила життя не лише простолюду, а також і вченої еліти.

При цьому варто згадати, що для засновників хасидизму та їхніх послідовників під час молитви відбувається забезпечення світу засобами існування та його оновлення і вдосконалення. Тобто, молитва поступово веде реальність до революційних змін. Причину тяжкого стану нинішнього світу Бешт і його послідовники пояснювали метафізичною катастрофою, що сталася в плеромі – світі божественних сутностей, досяжних для мешканців світу долішнього. Вони зветься «сфірот». Нижча серед них, що є втіленням жіночого начала в божестві, іменується Малхут, або Шехіна. Внаслідок давньої катастрофи, що має як історичні, так і метафізичні причини, Шехіна надто віддалилася від іншого співтовариства сфірот. Жіноче начало плероми пішло у вигнання разом з обраним народом і страждає в світі горішньому, так само, як євреї в світі долішньому [44, vol. 1, p. 107–117; vol. 2, p. 262–264]. Згідно з поглядами хасидів відновлення вищої гармонії безпосередньо залежить від активності людини. Здійснення цієї мети приведе світ до процвітання. При цьому, не тільки глобальні завдання, але і виконання повсякденних бажань людини залежать від медитацій, присвячених Шехіні.

«Коли потрібно попросити якусь річ у Творця благословенного, слід подумати про те, що душа є начебто орган Шехіні, подібно до краплини з моря. І проси ти про Шехіну, про те, чого бракує їй. І нехай матимеш ти впевненість, що воістину ти дієш знизу задля Шехіні. Тільки якщо будеш ти приліплений належно

до Шехіні, виллється шефа також і на тебе. Так, наприклад, коли людині весело, б'є вона в долоні, навіть якщо не має наміру (кавани) робити так. Тому що радість поширилася на цей орган»* [44].

Так діяти повинен кожний віруючий, але істинного домагаються тільки досконалі цадики. Вони мають доступ до Царя небесного і можуть безпосередньо донести до нього потреби і сподівання людей. Завдяки їхнім старанням Творець посилає світу потік всіляких благ (шефу)... Тобто він здійснює революційні перетворення творіння. Ті праведники, які поблизу Царя забувають про святу місію, що описана вище, не виконують обов'язку справжнього цадика, і молитва їх називається неповною.

«Цей молився повною молитвою, а той не молився повною молитвою. Слово "повна" в цьому випадку не зовсім зрозуміле. Чи не правильніше було б сказати: молитва добра. Але це з'ясується, коли ми побачимо, що є цадики, які за допомогою молитви роблять те, що вони хочуть, а є ті, які цього не здійснюють. Суть у тому, що один великий цадик, приходячи у двір дому царського, Царя усього світу, налаштовує себе на те, що перебуває він перед обличчям Царя і тому не пам'ятає про прохання щодо турбот цього світу. І просить він лише про те, щоб бути йому завжди приліпленим до Царя, бо немає у нього іншого обов'язку, крім як служити Творцеві і бути рабом Царя. І забуває він всі земні турботи свої. Ті ж серед цадиків, які не перебувають на цьому ступені, незважаючи на те, що стоять перед Царем, все ж пам'ятають прохання, з яким вони бажали звернутися. Той цадик, коли перебуває перед лицем Царя, не пам'ятає прохання про турботи світу цього, з яким він хотів звернутися, і воно не діє. А цадик менший, ніж він, пам'ятає про прохання своє, коли він стоїть перед Царем, звертається з проханням своїм, і воно діє. Той

* Щодо вчення хасидів про прохання у молитві благ у Всевишнього див.: Jacobs L. Hasidic Prayer. P.100–103; Loewenthal N. Habad Approaches to Contemplative Prayer, 1790–1920. P.291–294; Schatz-Uffenheimer R. Ha-hasidut kemistika. P.78–86; Weiss J. Studies in Eastern European Jewish Mysticism. P.126–129; Piekarcz M. Beyn ideologiya le-meziut: Anava, Ayn Bituli mi-Meziut ve-Devekut bemahshavtam shel roshey ha-Hasidut. P.61–65.

перший цадик, який, прийшовши до Царя, не пам'ятає про прохання своє привести шефу в цей світ, називається тим, хто не молиться повною молитвою, бо немає в ній повноти, не приводить вона шефу. Він думає тільки про справи світу майбутнього, щоб бути слугою Творця. У разі ж, коли той, хто молиться, пам'ятає про прохання своє, щоб привести шефу і в цей світ, то молитва його зветься повною, бо є в ній заповнення, тому що приводить вона шефу в цей світ».

Так само, як засновники хасидизму, р. Аарон повчає своїх послідовників, яким чином потік божественних благ (шефа) сходить на землю. При цьому його доктрина має власні своєрідні риси, варті докладного розгляду. «Думай під час молитви про те, що ім'я літери "алеф", що входить до слова "амінь", складається з тих самих літер, що і слово "неле" (диво). І сфера Кетер називається алеф тому, що вона диво дивне. А літера "мем" слова "амен" – це сфера Тіферет. Літера "нун" наприкінці "амен" – це сфера Малхут. Коли ти кажеш амен з такою інтенцією, завдяки цьому сходить шефа від Кетер до Малхут через сферу Тіферет. Отже, ця інтенція спускає шефу і благословення для всіх світів» [30, vol. 2, р. 263б]. У наведеному уривку наш автор використовує поширене в кабалі вчення, згідно з яким сутності (сфірот) божественної плероми вишукані в три лінії. Кожна з них відіграє свою роль у комунікації між першоджерелом усього існуючого і творінням. Найбільш значущою є центральна лінія, де передача йде від сфери Кетер через Тіферет до Малхут. Остання є головним посередником між божеством та світом долішнім. У середньовічній єврейській містиці також стверджується наявність відповідності між сфірот та літерами івритського алфавіту. Завдяки цій кореляції р. Аарон називає проголошення громадою слова «амінь» після кожної завершеної частини літургії провідним знаряддям для вчасного відкриття каналів божественної благодаті. Тут варто підкреслити, що мить, коли відбувається таке проголошення, є актом єднання усіх присутніх парафіян та чергове підтвердження ними вірності заповіту, який уклали прабатьки з Господом. Таким чином, наш автор, на відміну від багатьох впливових лідерів хасидизму, вбачає кульмінацію духовної практики не в індивідуальній взаємодії

людини з вищими сутностями, а в колективній медитації, яка одночасно є найчіткіше вираженою демонстрацією лояльності присутніх богоугодному порядку.

Згідно з вченням р. Аарона проголошення амінь кожним віруючим не лише покращую його особисту долю у цьому світі, але також приводить до порятунку душі людей, які вже померли. «Знай брате мій улюблений, що силою відповіді "Амінь, хай буде Ім'я Велике"* ти рятуюеш злочинців від пекла. Звідси випливає, що чим голосніше відповідаєш "Амінь, хай буде Ім'я Велике" з великою душевною відданістю, тим більше рятуюеш злочинців, а також, зрозуміло, душі батьків та родичів, і також власну душу, якщо вона буде засуджена до пекла. І нема в світі іншої дії, яка б такою мірою рятувала від пекельного суду, як ця» [30, vol. 2, p. 2576]. Отже, згадана дія приводить до революції у родинній історії кожного парафіянина. Його покійні родичі, справедливо засуджені вищим судом до покарання, здобувають амністію, що змінює наявний порядок у потойбічному світі. Масштаби вказаних змін, як було вказано, залежать від сили, з якою проголошується амінь. З одного боку, це заклик до традиційного для хасидської медитації здобуття стану святого безумства, коли людина долає розумові обмеження, що дозволяє душі на мить розчинитися у передвічному божественному світлі [45]. З іншого боку, це дієвий засіб психологічного самопереконавання.

Продовжуючи свої повчання про можливість революції у потойбічному світі, р. Аарон підкреслює, що позитивні зміни залежать не лише від зусиль живих. Померлі також мають дбати про покращення своєї долі таким самим способом. «У майбутньому Святий, хай буде Він благословенний, сяде у райському саду і буде тлумачити Тору. Всі праведники будуть сидіти перед ним, а весь почет небесний буде стояти перед ними... Святий, хай буде Він благословенний, буде сидіти і тлумачити нову Тору, яка в майбутньому буде дана месією. І коли завершиться оповідь, стане Зерубавель син Шалтіеля і проголосить: "Хай возвеличиться і

* Слова з відповіді громади під час проголошення кантором молитви вголос.

святиться". Голос його пройде від краю світу і до краю. І всі мешканці світу відповідать – амінь. Також злочинці Ізраїлю та праведники ідолопоклонників, що лишилися в пеклі, скажуть амінь із середини пекла. І здригнеться світ, коли почує голос їхнього волення перед Святим, хай буде Він благословенний. Тоді Він спитає: "Що це за волення велике, яке Я почув". Відповідатимуть Йому янголи служіння: "Володарю світу, це злочинці Ізраїлю і праведники ідолопоклонників, що лишилися в пеклі. Це вони відповідають амінь і визнають справедливість рішення суду щодо них". Відразу зійде милосердя Святого, хай буде Він благословенний, на них і скаже Він: "Для чого я буду продовжувати для них ці судові рішення. Їхні дурні нахили вже достатньо спричинили їм лиха". І тоді візьме Святий, хай буде Він благословенний, ключі від пекла в руку Свою і дасть їх Михаїлу і Гавриїлу перед усіма праведниками і скаже їм: "Ідіть відчиніть брами пекла і підійміть їх сюди". І відразу придуть вони з ключами і відчинять 18000 брам пекла... Злочинець, що попав у пекло, не зможе з нього вийти. Що ж зроблять Михаїл і Гавриїл тоді? Схоплять за руки кожного з них і піднімуть їх у повітря» [30, vol. 2, p. 2506].

Тут неважко углядіти певний збіг поглядів нашого автора з відомим британським мислителем Г. Честертоном. Останній стверджував, що він є виразником інтересів великої спільноти померлих, яка перевершує за кількістю численність громади нині живих [46]. Що ж до р. Аарона, то він, як впливає з наведеного фрагмента, стверджує можливість глобальної революції завдяки зусиллям душ, що мешкають у потойбічному світі. Вона змінює наслідки історичних подій як для євреїв, так і праведників інших народів. Усі вони, попри гріхи та помилки, зроблені протягом багатьох віків, звільняються з пекла.

Підсумовуючи все сказане вище, зазначимо, що вибудована р. Аароном історія революції дає чітку і продуману картину радикальних змін, реалізованих у цьому світі завдяки видатним лідерам минулого та спільноті їх послідовників. У першу чергу йдеться про діяльність товариства, заснованого Бештом. Доктрина революції в своїх провідних положеннях суперечить концепції

ідеальної традиції. Проте наш автор не докладає великих зусиль для розв'язання протиріч. Радше він дає їм змогу мирно співіснувати задля переконання своїх послідовників у необхідності бути відданими обраному шляху. Виявлення зазначеного стану справ дозволяє перейти до розгляду питання: яким чином такий спосіб тлумачення минулого дозволяє засновнику руху Толдот Аарон обґрунтувати своє вчення про сучасний стан справ і відповідну йому громадсько-політичну активність спільноти.

3. Проблеми сучасної політичної ситуації в повчаннях р. Аарона Рота

У писаннях р. Рота чітко визначено час, коли починається сучасний період, суттєво відмінний від відносно райдужного минулого. Так, після опису про здобутки Бешта та його учнів наш автор далі пише: «Це тривало кілька поколінь, до того, як здригнулася і затремтіла земля в році 1914, коли підвалини гір злякалися (Пс.18), тобто підвалини прабатьків наших святих стали слабкими. Тоді змій великий, що біжить і звивається*, почав робити великі справи. І сила його проявила себе в нахабстві, зневірі, насильстві, ересі і у злочинному вільнодумстві. З часів всесвітнього потопу не було нічого подібного... Розцвіли тисячі і десятки тисяч невіруючих, вільнодумців і еретиків, що спокушають і збивають зі шляху вірного сім'я народу святого завдяки різним спокусам. І від того піднялася рука Творця на знищення тисяч і тисяч із Ізраїля святого» [30, vol.1, р. 36].

Таким чином зміна епох відбулася у 1914 році з початком Першої світової війни. Нові часи загрозливі та жахливі. Вартою уваги є та обставина, що злигодні військового конфлікту і повоєнного часу, відзначені численними погромами, наш автор розглядає не як результат зовнішніх політичних процесів, а як наслідки докорінних змін у самому єврейському суспільстві.

* В книзі пророка Ісаї (27:1) згадується Левіафан – змій, що біжить, та змій, що звивається. В раббинських тлумаченнях пояснюється, що це чудовисько є головним джерелом зла, кожний рух якого спричиняє великі біди мешканцям Землі.

Йдеться про масовий відхід людей від традиційного укладу життя: відмова від виконання приписів релігійного закону, втрата віри тощо. Ці явища спричинив не наступ сучасної цивілізації, а епохальне пробудження всесвітнього метафізичного зла, великого зм'я, який причаївся до визначеного терміну в глибинах буття. Наш автор відзначає, що занепад сягнув не баченого з часів всесвітнього потопу рівня. Але ми пам'ятаємо, як раніше наш автор казав, що, коли Бешт розпочав свою діяльність, ситуація була гіршою, ніж у теперішнього покоління. Проте в цьому випадку заслуговує на увагу не стільки факт формального протиріччя, скільки чіткий паралелізм опису. Так само, як Бешт з'явився в ситуації найбільш критичного стану єврейського суспільства і врятував його, так і тепер вирує надзвичайна криза, і суспільству може допомогти лише новий лідер-рятівник. У часи засновника хасидизму суспільству були потрібні революційні перетворення, і нині та сама ситуація. Отже, збіг описів прозора вказує на необхідність зробити у сучасному світі те, що було зроблено колись в аналогічній ситуації: створити новий революційний рух. Необхідність вказаних заходів р. Аарон обґрунтовує тією обставиною, що саме тепер починається період, який безпосередньо передує приходу месії. Згідно з біблійними пророцтвами ці часи мають бути сповненими всілякими війнами, розбратом у суспільстві, руйнацією світового ладу та іншими випробуваннями. «Всі злигодні попередніх поколінь мали метою виправити душі Ізраїля і очистити, шляхом випробування виявити, якою мірою вони були стійкими в вірі. Але тепер це не головна мета. Зараз потрібно, насамперед, щоби весь Ізраїль був виправлений задля повного визволення. І нема бажання Того, хто благословляє тебе, щоб були відкинуті душі Ізраїля, за винятком повних злочинців, що спокушують і збивають зі шляху вірного» [30, vol. 1, p. 46]. Такий стан справ видається трагічним. Проте так само, як Бешту свого часу вдалося підняти якість життя обраного народу до вищого рівня, це має бути досягнуто духовними лідерами сучасності. Допомогою тому, хто візьметься за цю важку справу в наші дні, є божественне визначення. Згідно з уявленнями р. Аарона завершення історичної доби означає появу невдовзі

месії. Згідно з раббинським ученням остаточна поява визволителя має бути у встановлений час, але, з іншого боку, єврейський народ задля цього має виправити свої шляхи, і, таким чином, уможливити вдаль завершення плану Творця [47]. Відповідно, відродження останнього покоління зусиллями благочестивих має стати кульмінаційною подією всього періоду існування світу. «Отже, останнє покоління, яке заслужить на швидке визволення в наші дні, є метою творіння. Незважаючи на те, що загал покоління зараз перебуває в занепаді внаслідок численних вигнань і випробувань, що спричиняли одне очищення за одним, нині лишився залишок, який заслуговує, щоби свого часу засяяти як світло сонця та місяця» [30, vol. 1, p. 71a].

Виконання великого завдання, покладеного на покоління предмесіанського періоду, вимагає визначитися з доленосними політичними рішеннями: хто має стати лідером, що поведе за собою громаду, та яким має бути рятівне вчення. Для спільноти, на яку орієнтується р. Аарон, можливі дві стратегії рішення вказаних питань. Перша полягає у закликати бути вірними попередньому досвіду і в усьому слідувати прикладу минулих поколінь. Друга, навпаки, у визнанні докорінних змін існування спільноти і необхідності революційних перетворень задля досягнення успіху.

У писаннях засновника руху «Толдот Аарон» наявність другого підходу чітко окреслена: «Існують мудреці у твоїх очах, які кажуть: "Що мені за користь від нових книжок. Краще буде вивчати в наш час книжки цадиків попередніх поколінь". Але писав я вже про це у вступі до книги "Стіл чистий", що лікування тіл відповідне та єдине з лікуванням душ. Наприклад, у лікуванні тілесних проблем неможливо досягти успіху ліками, що застосовувалися в попередніх поколіннях, унаслідок змін у природі, і змін у повітрі, і змін у тілах. Таким самим чином стосовно душ – неможливо користуватися надмірно порадами, що були передані попередніми поколіннями. Бо вони були святими, чистими і повними святого розуміння. І очільники покоління були святими землі, звільненими від матеріального. І світло святості присутності Його слави сяяло на їхніх обличчях завжди. І хмара слави Господа перебувала на них завжди від величі їхньої душевної відданості

Господу. Але ми не такі. Наше розуміння нище. Ми пустушки без мізків, без серця і без сили. До цього додаються проблеми покоління буремного, як моря та річки. Ми вже спустошилися від втрати всілякого знання святого, а спокусливість світу зростає щодня безмежно» [30, vol. 1, p. 76]. Отже, критична ситуація, в якій опинилася спільнота віруючих у сучасному світі, вимагає нового вчення. Хто ж має право його виголосити і на якій підставі? У світі хасидів на це існують чіткі правила. Посередником між Творцем та обраним народом є цадик, який може змінювати будь-які правила гри, залежно від потреб часу. Зазначені можливості цадика визначаються тією обставиною, що він має безпосередній зв'язок з Господом і може впливати на його рішення. Існує кілька механізмів такої комунікації, докладно описаних у працях засновників хасидизму. Вчення цих фундаторів визначає кілька різних шляхів, що дозволяють людині знайти єднання з Творцем і стати цадиком. Один із них вимагає від подвижника дотримуватися медитативної практики. Завдяки цьому він стає частиною божества і набуває надприродних здібностей, притаманних цадіку.

«"Зроби собі дві труби срібні" (Числ. 10:2) – "дві труби" (хаццрот) означають дві напівформи (хаці цурот). Цього стосується сказане: "І поверх престолу образ, подібний виглядом людині (адам)" (Єз. 1:26). Бо людина (адам) – це тільки букви "далет" і "мем", в яких перебуває мова. Коли пристане він (медабек) до Святого, нехай буде Він благословенний, який є володарем світу, тоді зробиться він Адамом. Святий, нехай буде він благословенний, багаторазово стискає сам себе, проходячи при цьому багато світів, щоб мав Він єднання з людиною, бо не може та витримати Його саява. Людині ж належить звільнитися від будь-якої матеріальності, щоб піднятися через усі світи і знайти єднання зі Святим, нехай буде Він благословенний, аж до того, що зникне для нього все реальне. Тоді назветься він Адамом».

Інший шлях передбачає ситуацію, коли Господь пишається і насолоджується діяннями істинного праведника, спостерігаючи за його діяннями збоку. «Сказано в мідраші на вірш "Господь тіль твоя" (Пс. 121: 5) – хоч би що людина робила, тіль повторює її рухи. Коли людина робить щось, тіль робить слідом за нею, як

робила вона, як це було у неї. Таким самим чином, коли людина служить Господу, Творцеві всіх світів, тоді все, що робить цадик внизу, всі його рухи відбуваються нагорі, і коронує він Творця, благословенний Він, виразами своїми святими. Написано в Зогар, що щоночі, коли душа цадика сходить до височини, то всі ангели виголошують: "Ведіть дорогоцінного до образу Царя". Це подібно до ситуації, коли син робить мудрі речі згідно зі своїм розумінням, а батько пишається (мітпаер) мудрістю дитини, незважаючи на те, що для розуму батька речі ці зовсім не мудрі. Але, відповідно, розуму п'ятирічного сина – це мудрість. Також і ми називаємося синами Божими, і коли ми служимо Йому, тоді ми творимо велику мудрість, як сказано: "Початок мудрості страх божий" (Пс. 111: 10). Тому Господь пишається (мітпаер) у височині мудрістю немовляти. Каже Він усьому небесному почту: "Подивіться на Сина мого, якого я виростив, і він присвятив себе виконанню Моєї волі і бажанню, щоб Я насолоджувався цим. У цьому всі його прагнення". Стан речей такий, що якщо людина робить щось хороше оком своїм, відповідне око викарбовується вище і приносить задоволення душі Господа Благословенного, хай буде благословенний Він. І також, коли людина слухає Тору вухами своїми і зберігає себе від слухання слів блазнівських і всякої гидоти вуст, не приведи Господи, тоді вухо те висічене зверху. Це є справжня інтенція мудреців, які кажуть: "Образ форми Якова висічений під престолом слави". Позаяк він служив Творцеві, була його форма викарбувана зверху. Це мається на увазі в написаному: "Очі Господа до цадика" (Пс. 34:16), що означає – від цадиків, що роблять очима добре, є очі у височині».

У цьому випадку злиття подвижника з божеством в єдину сутність очевидно є неприпустимим. Проте між віруючим і Тим, у Кого він вірить, встановлюється особлива форма зв'язку, що дозволяє в певному ракурсі бачити їх як єдине суще. Ця єдність стає можливою завдяки наявності сполучного елемента: образу праведного, що перебуває біля престолу Всевишнього. Він створюється завдяки належному виконанню дидактичних приписів авторитетних рабинів, які закликають стежити за тим, щоб усі частини тіла використовувалися виключно для богоугодних справ:

вуха слухали слова Тори, а уста їх проголошували, очі звернені були до святого і чистого, а ноги несли до дому молитви. Такого роду обожнення дає право людині бути лідером громади правовірних.

Третій шлях видається значно зухвалішим з богословської точки зору. «Уявімо собі батька, у якого є маленький син, і син цей хоче взяти палицю і сісти на неї, як на коня. Незважаючи на те, що природно для коня спрямовувати рух людини, він спрямовує рух її. Чому це так відбувається? Тому, що він отримує від цього задоволення. І батько допомагає йому, і дає йому палицю, щоб виконати забаганку сина. Так само і цадики бажають правити світом. І створив Господь ці світи, щоб насолодилися вони правлінням їх. Славу суті Його ми не досягаємо, але славу Його, що перебуває в світах, ми досягти можемо. Тому стиснув Він себе в світи, бо бавлять Його насолоди цадиків, які отримують насолоду від світів. І це суть сказаного: "Бажання тих, хто боїться Його, Він здійснює" (Пс. 145:19). Бо Ейн Софу не властиве бажання, його роблять Йому ті, хто боїться Його. Про це сказано: "Чи радився [Господь] з душами праведників (цадиків)"».

Тут теж ідеться про єднання божества з праведником, унаслідок чого Владика всесвіту підкоряється його волі і дозволяє синові Адама керувати собою найбезпосереднішим чином. Але, в цьому випадку, цадик НЕ сповнюється благочестивим трепетом задля створення образу улюбленого сина, який перебуває перед престолом слави, а зухвало сідає на шию свого Отця Небесного. Він не пригнічує власні прагнення заради задоволення Пана, а капризно вимагає виконання власних бажань. Про те, що останні нав'язні виключно високими спонуканнями, жодним словом не згадується. Творець, як і батько, насолоджується товариством улюблених синів. Він прощає їм усі пустощі і згоден на будь-яку роль в їхніх іграх. Все, що відбувається, приносить Йому велику насолоду. Само собою зрозуміло, що якщо людина недостойна спробує зробити щось подібне, вона в кращому разі нічого не доб'ється, а в гіршому – буде справедливо покарана. Тільки істинний цадик може таким чином виконувати прохання своїх послідовників. Через це він отримує право панувати.

У всіх випадках, описаних вище, влада цадики ґрунтується на його здатності безпосередньо впливати на рішення Вседержителя. Але р. Аарон Рот не вважав себе рівнею великим лідерам колишніх часів і був далекий від подібних претензій.

Що стосується нашого автора, то він рішуче відкидає наявність у себе описаних вище видатних здібностей. Після опису надлюдських досягнень Бешта та його безпосередніх послідовників він далі пише: «Все це стосується ситуації, коли є цадик покоління в світі. Проте коли справжні цадики покоління упокоїлися і полишили нас, і лишилися ми спустошеними і жебраками, хто тоді той, який зможе зв'язати синів Ізраїля святих з корінням їхнім і витоком їхнім. Про це казало Писання: "Це покоління і проповідники його жадають обличчя твого, Якове"». Виходячи зі змісту сказаного, це буде зроблено праведниками святими, тобто, по суті, буде зроблено поколінням, проповідники якого жадають обличчя твого, Якове. Відбудеться це таким чином: заволають проповідники його від гіркоти серця їх перед Святим, хай буде Він благословенний: «Господарю світу, знаю я, що не є гідним, але що мені робити, якщо сини твої звернулися до мене бути для них головою і очільником. Допоможи мені, щоб сини Ізраїлю були врятовані мною так само, як вони були врятовані святими цадиками. Запевняє писання, що Святий, хай Буде він благословенний, від великого милосердя та милості своєї допоможе їм, щоб змогли вони зв'язати синів Ізраїля з їхнім святим коренем, так само, як святі, що були до них. І призведе на них шефу духовну та матеріальну. Знай брате мій улюблений, що не лише цадики, але будь-яка людина, що просить у Господа по-справжньому і постійно кожного часу, щоб прив'язав його Святий, хай буде Він благословенний, до вищого коріння, Святий, хай буде Він благословенний, особисто прив'яже його до цього коріння. На це натякає Писання, коли каже: "Це покоління і проповідники його", тобто кожний проповідник, який жадає Якова» [30, vol. 1, p. 90a–b].

В іншому місці р. Аарон зазначає: «Тому допоміг я собі, як слабкий, що вдягнувся в одяг сили. Воістину неприхована від мене величина ницості моєї. Бо хто я, і що мій дім, щоб міг я святити Ім'я небесне. Але, як я вже писав у вступі, в годину, коли є

небезпека царському сину, неможливо розмірковувати, гідний ти чи негідний. Змилюється Господь наді мною, завдяки чому постійно я був біля цадиків з дитинства. Зі спрагою пив слова їхні. Лежав у пороку ніг їхніх. Обертася в тіні істини, щоб вивчати шляхи їхні і споглядати дрібниці діянь їхніх. Дещо здобув особливого для себе з їхніх святих вуст. Проте основа основ того, що відбулося, полягає в тому, що з'явилися знання божественного і пролилася мудрість, бо змилювався Творець над серцем зламаним і занедбаним. Бо без цього, хоч би ти їздив до всіх цадиків і вивчив усі книжки, все одно лишався б далеким від внутрішнього знання святості і від розуміння розумом істинним. Бо головне це те, що іноді змилюється Творець від великого милосердя свого і милості своєї і подарує появу божественного і розуміння святості. Тоді відкривається розум пізнання у кожного, відповідно до здатності його зрозуміти невелику краплину з моря сліз святих... Тому побачив я, нищий і пустий, і роздивився стан покоління нашого і різні способи зусиль [робити святе служіння] тих, що належить до покоління цього, переповненого бідами і злиднями через велику кількість гріхів наших, і малість мізків, і позбавлення розуміння. І попросив я в Господа, щоб він підтримав мене і допоміг мені написати слова, які допоможуть і приведуть до Господа кожного, хто прикладає зусилля всіма можливими способами, щоб така людина не впадала у відчай. Основа всього – це сила віри. Вона коріння всіх корінь» [30, vol. 1, p. 8a].

Якщо підсумувати сказане у наведених уривках, то вимальовується така картина. Лідером нового типу може стати будь-яка людина, яка усвідомила тяжкий стан поколінь сучасної доби і звернулася до Всемогутнього з проханням наділити її здатністю безпосереднього доступу до першоджерела всього існуючого. Ніякий метафізичний вплив на Всевишнього задля цього не потрібен: ані злиття з божеством у єдину форму, ані надмірна святість, завдяки якій Творець перетворюється на твою тінь, ані ситуація, коли Він любить тебе як власного сина і тому готовий виконувати всі твої забаганки. Лише прагнення усім серцем прийти на допомогу громаді, що постійно живе в серці людини. Саме таким подвижником вважає себе р. Аарон. Згідно з твердженням

нашого автора, на правильний шлях він став завдяки регулярним візитам до цадиків. Проте це допомогло лише тому, що Господь наділив його розумом. Отже, р. Аарон, по суті, став лідером нового типу завдяки власному вибору та наполегливій праці.

Треба зазначити, що в часи, коли р. Аарон розпочинав свою діяльність, у хасидській спільноті вже склалися чіткі непорушні правила устрою влади. Новими цадиками ставали або родичі попереднього, або його провідні учні, або, у виняткових випадках, нащадки шляхетних родин, багато поколінь наближених до очільників громади. Р. Рот не належав до жодної зі згаданих груп. Проте він зміг стати справжнім лідером своєї власної течії хасидизму. Таким чином він реально здійснив революційну зміну у житті суспільства, попри те, що за життя нового реббе гурт його послідовників лишався нечисленним. Хоча він позиціонував себе як захисник традиції, його меседж був відверто модерністським. Людина сама визначає себе як лідера через власний вибір. Ця позиція, в свою чергу, уможливила нову вимогу для послідовників руху «Толдот Аарон». Вони щороку мають підписувати угоду про приєднання до громади і відданість її засадничим принципам. Нічого подібного в інших хасидських рухах не існує [48]. Отже, всі послідовники р. Аарона мають регулярно робити переоцінку цінностей і підтверджувати свою особисту лояльність спільноті або зрікатися її. Це правило, яке діє до сьогодні, зазвичай суперечить традиційному положенню про спадкову вірність хасидів своїй династії цадиків. Відповідно, ультраконсервативні прибічники руху «Толдот Аарон» є одночасно носіями революційної модернізації в ортодоксальній спільноті. Теоретичне вчення набуло успішної реалізації на практиці.

У контексті сказаного важливо звернути увагу на заклик р. Аарона до щирої, беззастережної віри. Ним просякнуті усі писання нашого автора. Сучасній людині він може здатися звичайним, само собою зрозумілим для ортодоксальної громади. Але насправді ситуація не є такою простою. Звичайно, віра була однією з важливих чеснот релігійного юдея, і про це казали лідери усіх попередніх поколінь. Проте головна увага приділялася іншим напрямам духовної практики: вивченню Тори, палкій молитві,

благочинності, покорі волі цадиків тощо. Особливо шанувалося вміння обстоювати свої погляди шляхом переконливої аргументації. Заклик до беззастережної віри вочевидь є реакцією на виклики сучасності. Модерний світ породив велику кількість подій, які, спираючись на традицію, складно пояснити. Одночасно відбувся великий інформаційний вибух, сповнений незрозумілих питань для людини консервативних переконань. У таких умовах заклики до беззастережної віри є одним з найефективніших шляхів подолання цілої низки проблем. Тут також, окрім усього іншого, проглядається аналогія з творцем хасидизму. Бешт відкрив небачені раніше можливості молитви і зробив саме її основою святого служіння. Це стало провідним чинником здійсненої ним революції єврейського життя. Те саме свого часу, з врахуванням викликів тієї доби, зробив р. Аарон.

Поряд з революційною програмою змін, зумовлених специфікою поточної історичної ситуації, в писаннях засновника руху «Толдот Аарон» значна увага приділяється також концепції захисту традиційного світогляду. Задля його підтвердження він наголошує, що безпосередній зв'язок людей з прабатьками та цадиками минулих та сучасних поколінь існують і надалі. Завдяки вірі та медитативній практиці будь-який віруючий може актуалізувати цей зв'язок. Таким чином він зможе уберегти себе від всіляких небезпечних спокус сучасності і здобути підтримку від необмеженого джерела вищих сил. «Завжди служи усіма силами Господу нашому, благословенний Він, в радості із вірою сильною. Не відповідай і не реагуй на жодну думку ересі та глупства, на жодний з провокативних викликів. Бо це небезпека велика і потужна, боронь Боже. Бо в дурного нахилу завжди є велика кількість аргументів. Зв'яжи себе з простою вірою, що лишили нам у спадок прабатьки святі Авраам, Ісаак та Яков. Відповідай на всі закиди лише так: "Я насіння Ізраїля, народу святого, що святить ім'я Його благословенного серед народів. Передаємо ми душі свої і тіла свої навіки Господу". Завдяки цьому об'єднай себе з ними і пов'яжуй себе з прабатьками святими Авраамом, Ісааком та Яковом. І завдяки святості їх, що поширюється на весь світ і на всі покоління, прив'яжи себе до спільноти цадиків нашого

покоління, а також до душі месії, сина Давида, і сина Йосипа, і до душі Мойсея – вірного святого пастиря» [30, vol. 1, p. 74a]. Як не важко побачити, у цьому уривку автор відверто апелює до історії традиції, яка продовжує свій поступ у сьогоденні. Це певною мірою суперечить власним заявам нашого автора про те, що світ докорінно змінився і внаслідок цього старі вчення вже не допоможуть. Він також обґрунтовував необхідність появи лідерів нового типу. Проте в нашому випадку йдеться про цілковиту відданість очільникам старої генерації. Відмічаючи такий стан справ, варто зазначити, що як у випадку роздумів над долею минулих поколінь, так і в осмисленні поточної ситуації р. Аарон допускає співіснування світоглядів двох типів. Це співіснування підтримується певною духовною практикою і, зазвичай, не піддається інтелектуальному аналізу.

Поряд з описаною вище медитацією на вождів минулих поколінь важливою складовою підтримання відданості традиції р. Рот вбачав у щоденних переказах хасидами один одному оповідань з життя цадиків. «Протягом багатьох днів відбулися істотні зміни в оповіданнях про цадиків. Вони відрізняються один від одного численними подробицями. Їхня суть також помітно змінилася, порівняно з тим, що було насправді. Проте велике благо робить для світу той, хто докладає зусиль задля поширення оповідань про цадиків. Про їхні вчинки та зміст їхніх бесід... Попри те, що ми внаслідок великої кількості гріхів наших не знаємо тасмного змісту оповідань про діяння цадиків, простий сенс цих оповідань також є важливим і цінним в очах Господа. Завдяки цьому пробуджується велика милість вища щодо зібрання Ізраїля, і пом'якшуються вироки небесного суду» [30, vol. 1, p. 28a-b]. На перший погляд, у цьому тексті є теза на підтримку необхідності революційних змін. Вона полягає у тому, що сучасні покоління вже не розуміють глибинний сенс діянь цадиків, описаних у розповідях. Звідси, здавалося б, випливає необхідність змін у повчальному наративі. Але насправді це лише акт визнання існуючої традиції. Ми вже згадували раніше про впливове раббинське вчення щодо поступового погіршення кожного наступного покоління. Хасиди сприйняли його і застосували для тлумачення

своєї власної історії. Характерним прикладом цього є поширене передання: «Коли Баал Шем мав намір зробити складну справу, він вирушав у певне місце в лісі, розпалював багаття і поринав у молитву... і те, що він мав намір зробити, здійснювалося. Коли в наступному поколінні Магід з Межиріччя стикався з тим самим завданням, він вирушав у те саме місце в лісі і казав: "Ми не можемо більше розпалити багаття, але ми можемо читати молитви"... і те, що він бажав здійснити, здійснювалося. Після того, як пройшло ще одне покоління, р. Моше Лейб зі Сосова мав здійснити те саме діяння. Він також вирушив у ліс і казав: "Ми не можемо більше розпалити багаття, ми не знаємо таємних медитацій, що живлять молитву, але ми знаємо місце в лісі, де все відбувається... і цього має бути достатньо". Цього було достатньо. Але коли минуло ще одне покоління і р. Ізраель з Ружина зробити це діяння, він сів у своє золоте крісло в своєму замку і сказав: "Ми не можемо розпалити багаття, ми не можемо прочитати молитви, ми не знаємо більше місця, але ми можемо оповідати історію про те, як це робилося"» [41].

Отже, з одного боку, передання визнає занепад поколінь, але, з іншого, стверджує, що містична сила оповідання розв'язує всі проблеми. Можна не знати сенсу богоугодних діянь та навіть не виконувати ритуал. Результат буде той самий. Аналогічно дивиться на проблему і р. Аарон. Проте в його повчанні все ж таки є певна складова сучасного осмислення ситуації. Він відверто визнає, що з плином часу зміст багатьох з таких оповідань суттєво віддалилися від істини. Такий погляд, безперечно, є не типовим для традиційного хасидського дискурсу. Але при цьому наш автор лише посилює віру в містичну силу богоугодного наративу. Він лишається дієвим навіть тоді, коли дійсність, описана в ньому, вже не існує. Такий підхід у цілому відповідає концепції непереможної сили віри, яка не потребує підтримки розуму. Вказаний підхід є квінтесенцією поглядів засновника руху «Толдот Аарон».

Україн традиційно-консервативними є погляди р. Рота щодо політичних інститутів. До кінця XIX ст. єврейські громади Східної Європи утримувалися від участі у політичному житті країн, де вони проживали. Їхня зовнішня активність обмежувалася контак-

тами з владою стосовно питань, що становлять інтерес власної спільноти. Наприкінці XIX – початку XX ст. починається процес повноцінних політичних партій ортодоксального єврейства. Найбільш значущим проєктом у цій царині став рух «Агудат Ізраель», заснований у 1912 г. Він об'єднав віруючих різних напрямів від ультраортодоксів до лібералів-модерністів. Головою партії став реббе гурських хасидів [49]. Сам р. Аарон Рот починав свою діяльність як прибічник руху сатмарських хасидів. Їхній реббе Йоель Тотельбойм головним ворогом сучасної єврейської спільноти вбачав у сіоністському русі і присвятив своє життя боротьбі з ним. Хоча він не вітав політичну активність, фактично його прибічники вважали припустимим співпрацювати з будь-якими державними закладами та громадськими об'єднаннями, якщо вони діють проти сіонської держави або така діяльність сприяє утриманню еміграції до Ізраїлю [50; 51; 52].

Проте наш автор щодо цього питання займав більш радикальну позицію. Його переконання мали такий вигляд: «Чітка настанова полягає у тому, що не можна займатися політикою. Числове значення слова "політика" дорівнює значенню слова "Амалек". А він є основою охолодження віри, боронь Боже. Політики кажуть, спираючись виключно на власну думку, що буде так або інакше, і тому треба зробити те або інше. Але це, боронь Боже, справжня ересь. Той, хто вірить, знає, що Господь охоплює і наповнює всі світи. І що Він наглядає навіть за найменшим з черв'ячків, що під землею. Бо нема жодної речі, в якій було б життя без Творця, благословенне Його ім'я». Отже, в ідеалі людина має цілковито присвятити себе богослужінню і не довіряти політикам, які не мають жодних пророцьких здібностей. Така жорсткість у поглядах щодо зовнішньої політичної активності компенсується великою внутрішньою. Р. Аарон прагнув створити релігійну спільноту нового типу, яка б відстоювала його ідеали, незважаючи на всі складні виклики сучасності. В цій громаді він планував запровадити нові ідеологічні концепції та напрями практичної діяльності, що, з погляду єврейського релігійного світу, є революційними. Проєкт, започаткований нашим автором, здійснився і існує до сьогодні. Він охоплює тисячі прибічників.

Отже, відповідно до політичної науки, ми маємо справу з теоретичним задумом, який повною мірою реалізувався на практиці.

Проведені дослідження свідчать про те, що політична доктрина, розроблена засновником хасидського руху «Толдот Аарон», ґрунтується на провідних положеннях його історичної концепції. Як історичне вчення, так і політичне викладається в двох реєстрах: 1. Осмислення долі власного народу в контексті незмінної традиції. 2. Відданість справі революції, яка час від часу докорінно змінює життя громади. Хоча зазначені погляди на шляхи суспільного розвитку суперечать один одному, для створення успішної ідеології їхнє співіснування виявляється продуктивним. Воно дозволяє одночасно використовувати різні повір'я та переконання, що поширені в суспільстві. Замість примушення пересічного члена громади робити вибір між ними, йому пропонують ситуацію, коли обидва шляхи ведуть до однієї мети і передбачають особисто для нього єдину програму дій.

Тих, хто більше вірить у силу традиції, запевняють, що провідні цінності руху обстоювалися прабатьками споконвіку. Тих, хто прагне докорінних змін задля порятунку спільноти віруючих, переконують, що чергова революція є конче необхідною і найкращим чином продовжує справу, розпочату попередніми поколіннями. За таких умов обом угрупованням легше піти на певний компроміс. Тобто визнати необхідність певних змін задля збереження традиції або, навпаки, традиційного фундаменту задля успіху справи революції. Визначення гідних пропорцій сполучення двох різних доктрин, урешті-решт, є проблемою керівництва, яка не стосується пересічного прибічника руху. Керівництво, в свою чергу, має можливість дещо змінювати політику відповідно до вимог часу.

Слід зазначити, що не лише релігійні, але й світські націоналістичні рухи народів, що боролись і боряться за свою незалежність у наші часи, зазвичай створюють ідеологію, в якій співіснують теорія революції та пропаганда беззастережної відданості традиції. Таким чином, наш автор, прагнучи збереження виключно цінностей релігійного життя, став мимоволі учасником

модерних політичних процесів, типових для нашого часу. Створений ним рух, побудований на засадах аполітичності, є, щонайменше, яскравим взірцем утілення в життя політичного, за своєю суттю, проєкту. Він також являє собою цікавий приклад того, як сучасні політичні доктрини можуть бути обґрунтованими завдяки зверненню до історії.

Насамкінець варто зазначити, що хасиди руху «Толдот Аарон» зберігають історичну пам'ять про своє походження з українських теренів. Деякі з них охоче відвідують місця проживання своїх предків та осередки виникнення згаданого руху – Ужгород та Берегове. Один з лідерів спільноти послідовників р. Аарона Рота р. Менахем Фельдман багато років плідно співпрацював з Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського у справі створення каталогу видань і рукописів на івриті та їдиш. Співпраця такого роду зі згаданим та іншими ортодоксальними єврейськими рухами сприяє не лише взаємозбагаченню двох культур, але й ствердженню позитивного іміджу України як толерантної держави у сучасному західному суспільстві.

1. Elijor R. The Lubavitch messianic resurgence: the historical and mystical background 1939–1996 // *Toward the Millenium: Messianic expectations from the Bible to Waco*. Köln: Brill, 1998. P. 383–408.

2. Adam S. Ferziger. Roth, Aharon. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe. Yale University Press. URL: https://yivoencyclopedia.org/article.aspx/Roth_Aharon (дата звернення: 2012.02.07).

3. Guzmen-Carmelis S., Sharabi A. The holy contract: The social contract of the Toldos Aharon Hasidic group // *Social Compass*. 2014. Vol. 61(3). P. 294.

4. Wodziński M. *Historical Atlas of Hasidism*. Princeton University Press, 2018. P. 199.

5. Див. докладніше: Rapoport-Albert A. Hagiography with Footnotes: Edifying Tales and the Writing of History in Hasidism // *Essays in Jewish Historiography*. Atlanta, 1988. P. 119–159.

6. Urbach E. *Halakhah and History // Jews, Greeks and Christians: Essay in Honor of W. D. Davies*. Leiden: Brill, 1976. P. 115.

7. Dinur B. Ha-pergamentim ha-historiosofiym be-sifrut ha-talmudit u beayot ha-heker ba-hem //divrey ha-congress ha olami ha-hamishi be- madey yahdut. Jerusalem,1972. P. 137–146.

8. Gafni I. Concepts of Periodisation and Causality in Talmudic Literature // Jewish History. 1996. № 1. P. 28.

9. Neusner J. Mashiah in Context. Philadelphia: Fortress Press, 1984. P. 150–160. Goodblatt O. The Monarchic Principle. Tübingen, 1994.

10. Tishby I. Torat ga-ra ve-ga-klipa be-kabbalat Ary. Jerusalem, 1992. P. 165–170.

11. Idel M. Some concepts of time and history in kabbalah // Jewish history and Jewish memory. Hanover and London, 1998. P. 153–187.

12. Buber M. Be-Pardes ha-hasidut. Jerusalem, 2001. P. 143–144.

13. Bereshit Raba. Mahadurat Teodor- Albek. Jerusalem, 1996. P. 6.

14. Psikta de-rabby Kagana. Mahadurat Buber. Luck, 1868. P. 1b.

15. B.T. Sangedrin. 97b–98a.

16. Urbach E. Hazal: pirkey emunot ve-deot . Jerusalem, 1986. P. 600–623.

17. Туров И. К вопросу об историософии амораев: концепция четырех царств // Между мифом и реальностью: Проблема еврейской идентичности и цивилизации в истории и современности. Москва, 2005. P. 21–52.

18. Шолем Г. Основные течения в еврейской мистике. Ерусалим, 1993. Т. 1. С. 32–35.

19. Jacobson Y. mi-kabalat ha-Ary ad le hasidut. Tel-Aviv, 1984. P. 45–59.

20. Menahem Nahum of Tshernobyl. Meor eynayim. Parashat Bereshit. Jerusalem, 1966. P. 7.

21. Pahter M. Lebirur musagim kthanut ve-gadlut be-kabalat ary kreka lehanatanam be mahshevet hasidit //mehkarey erushalaim be mahshevet Israel. T.10. Jerusalem, 1992. P. 171–211.

22. Коментар Раши на Числа 28:15.

23. Шолем Г. Основные течения в еврейской мистике. Т. 2. Иерусалим, 1989. С. 225, 233.

24. Idel M. Qabbalah: hebetim hadashim. Jerusalem ve-Tel-Aviv, 1993. P. 166–167.

25. Levi Itshaq mi-Berdichev. Qdushat Levi. Parashat Va-Ira. P. 22.

26. Scholem G. Devekut, or Communion with God // The Messianic Idea in Judaism. New York, 1971. P. 203–227.

27. Rotenstreich N. Symbolism and Transcendence: On some Philosophical Aspects of Gershom Sholem's Opus // review of Metaphysics. № 31. 1977–1978. P. 610–614.

28. Werblowsky Z. Some Psychological aspects of Kabbalah // Harvest. № 3. 1956. P. 78.

29. Levi Itshaq mi-Berdichev. Qdushat Levi. Le Rosh ha-Shana. P. 193.

30. Aharon Roth. Shomer Emunim. Jerusalem, 1959.
31. Див.: Schachter-Shalomi Z. and Goelman Y. AHRON'S HEART. New Jersey, 2009. P. 77–98.
32. Bereshit raba 12:9.
33. Сангедрін 96а.
34. Weiss J. Some Notes on the Social Background of Early Hasidism // Studies in Eastern European Jewish Mysticism. Oxford, 1997. P. 18–20.
35. Rapoport-Albert A. Hasidism after 1772: Structural Continuity and Change. P. 126–132.
36. Wolfson E. Walking as a Sacred Duty: Theological Transformation of Social Reality in Early Hasidism // Hassidism reappraised. London, Portland, Oregon, 1997. P. 187–191.
37. Green A. The Zaddiq as Axis Mundi in Later Judaism // Jewish Spirituality. New-York, 1987. P. 134–136.
38. Idel M. Hasidism, Between Ecstasy and Magic. P. 206.
39. Zohar. Helek 3. P. 287a.
40. Див.: Shabat 112b, Eruvin 53a, Agra. Biur le-Sefer de-Tsniut. Vilno, 1913. P. 35. та інші.
41. Шолем Г. Основные течения в еврейской мистике. Иерусалим–Москва: Гешарим / Мосты культуры, 2004. С. 273–275.
42. Tishby I. Mishnat ha-zohar. Jerusalem: Mosad Bialik, 1996. Vol. 1. P. 107–117.
43. Avot 1:2.
44. Dov Ber mi-Mezhrech. Magid dvarav le-Yaaqov. P. 51.
45. Mark Ts. Mistika ve-shigaon be-ezirat r. Nahman mi-Braslav. Tel Aviv, 2003. P. 54–59.
46. Честертон Г. Ортодоксия. Москва, 1991. С. 19.
47. Urbach E. Haza'el: Emunot ve-deot. Jerusalem, 1986. P. 601–605.
48. Guzman-Carmelis S., Sharabi A. The holy contract: The social contract of the Toldos Aharon Hasidic group. P. 295–296.
49. Akiva M. Shishim shana le-Agudat Israel. Jerusalem, 1972. P. 50–75.
50. Туров І. Сучасний хасидизм: трансформація ідеології і практики під впливом чинника протистояння сіонізму. Розвиток і взаємодія єврейських громад на європейському просторі. Київ, 2017. С. 312–353.
51. Рабкин Я. Еврей против еврея: иудейское сопротивление сионизму. Москва, 2009. С. 274.
52. Blau A. A Call from Jerusalem // The Guardian. №. 1. New York, 1974. P. 2–3.